कार्यालय, मुख्य ब्लॉक शिक्षा अधिकारी
समग्र शिक्षा, ब्लॉक–भीण्डर (उदयपुर)

संकल्प – 2021
(एक अभिनव पहल)

प्रश्न बैंक

संस्कृत

कक्षा – 10

बोर्ड परीक्षा परिणाम में गुणात्मक एवं संख्यात्मक उन्नयन हेतु अभिनव कार्ययोजना के तहत् निर्मित

संरक्षक

श्री शिवजी गौड़
संयुक्त निदेशक
स्कूल शिक्षा, उदयपुर

श्री मयंक मनीष, IAS
उपखण्ड अधिकारी
वल्लभनगर

मार्गदर्शन

श्री महेन्द्रकुमारजैन
मुख्यब्लॉकशिक्षाअधिकारी, ब्लॉक-भीण्डर, उदयपुर

श्री भेरुलालसालवी
अति.मुख्यब्लॉकशिक्षाअधिकारी

श्री रमेशखटीक
अति.मुख्यब्लॉकशिक्षाअधिकारी

श्री गिरीश कुमारचौबीसा
संदर्भव्यक्ति

श्री महेन्द्रकोठारी
संदर्भव्यक्ति

संयोजक

श्री अशोक कुमार जोशी,
प्रधानाचार्य
महात्मा गाँधी राजकीय(अंग्रेजी माध्यम) विद्यालय भीण्डर

श्री राजेन्द्र कुमार शर्मा
वरिष्ठ अध्यापक (संस्कृत)

संकलनकर्ता

श्री रमेश चन्द्र आमेटा, व0अ0, राउमावि सारंगपुरा(भीण्डर)
श्री सुरेश चन्द्र मेघवाल, व0अ0, रामावि आमलिया
श्री माँगी लाल पालीवाल, व0अ0 राउमावि पाणुन्द
श्रीमती सुमित्रा जैन व0अ0, रामावि गिरिवर पोल भीण्डर
समता कोठारी, व0अ0 राउमावि धारता
श्री विकास कुमार जैन, अध्यापक–2 राउमावि सालेडा

–ः सहयोगकर्ता ः–

श्री अपूर्व दवे, व0अ0 MGGS भीण्डर
श्री शंकर लाल रेगर, व0अ0 MGGS भीण्डर

CBEO BHINDER

माध्यमिक शिक्षा बोर्ड, राजस्थान, अजमेर परीक्षा 2021 के लिए संशोधित पाठ्यक्रम

विषय : संस्कृतम्
विषय काडे : 71, तृतीय भाषा
कक्षा : दशमी

परीक्षा	समय (घंटे)	प्रश्नपत्र के लिए अकं	सत्राकं	पूर्णांक
सैद्धान्तिक	3.15 होराः	80	20	100
क्र.सं.	अधिगम क्षत्रे			अंकभार
1.	पठितावबोधनम्			27
2.	अपठितावबोधनम्			10
3.	व्याकरणम्			25
4.	रचनात्मकार्यम्			18
	कुल			80

पुस्तक का नाम :— स्पन्दना

ईकाई संख्या	अध्याय एवं विषयवस्तु	अकं भार
1. पठितावबाेधनम्		**27**
	तृतीयः पाठः स्वराष्ट्र गौरवम्	
	चतुर्थः पाठः— जृम्भस्व सिंह! दन्तास्त` गणयिष्ये	
	षष्ठः पाठः— महाराणा प्रतापः	
	अष्टमः पाठः— कर्मयोगी स्वामी केशवानन्दः	
	दशमः पाठः— सुभाषित—रत्नानि	
	एकादशः पाठः—स्व देश ं कथं रक्षेयम्	
	द्वादशः पाठः— मरू सौन्दर्यम्	
	त्रयादे शः पाठः— महाराजा सूरजमल्लः विजयते	
	पंचदशः पाठः— आचार्योपदशे ाः	
2. अपठितावबोधनम् —	80—100 शब्द परिमितः (एकः सरलः गद्याश ंाः)	**10**
	(i) शीर्षकप्रदानम	01
	(ii) संस्कृत—माध्यमेन प्रश्नोत्तराणि	05
	(iii) अनुच्छेदधारितं भाषिककार्यम् 'भाषिककार्यम्' इत्यनने अभिप्रेतम् अस्ति—	04
	(i)वाक्येषु कर्तृक्रियापदचयनम	
	(ii) कर्तृ—क्रियान्वितिः	
	(iii) विशेषण—विशेष्यान्वितिः	
3. व्याकरणम		**25**
(i) सन्धिः	(इ) विसर्गसंधि— विसर्गस्य उत्वं रूत्वं, लापे ः, विसर्गस्थाने श्, ष् स्	04
(ii) समासः	अव्ययीभावः — वाक्येषु समस्तपदानां विग्रहः, विग्रहपदानां च समासः।	03

CBSEPBHINDER

(iii) कारकानि	उपपद–विभक्तिनां प्रयोगाः तेषां सामान्य नियमानां परिचयश्च।	03
(iv) प्रत्ययाः	(अ) कृदन्ताः – शतृ, शानच् (ब) तद्धिताः – मतुप्, इन्, ठक्	04
(v) अव्ययपदानि	पाठ्यपुस्तके कथायाम्, अनुच्छेदे, संवादे, पद्ये वा अव्ययानां प्रयोगः अपि, इति, इव, उच्चैः, कदा कुतः, ननू म्, यत्, अत्र, तत्र, कुत्र, इदानीम्, सम्प्रति, अधुना, बहिः	03
(vi) वाच्य परिवर्तनम	लट् लकारे	03
(vii) समयलेखनम्	(घटिका–चित्र साहाय्येन अकं ानां स्थाने शब्दैः)	02
(viii) अशुद्धिसंशोधनम्	वाक्येषु लिंग–विभक्ति–वचन–पुरुष– लकाराधारितम् अशुद्धिसंशोधनम।	03
4. रचनात्मक कार्यम्		18
	(i) कमपि विषयं स्वीकृत्य प्रार्थनापत्रं/ आत्मीयजनान् प्रति अनौपचारिकं पत्रम्	06
	(ii) संकेताधारित संवादलेखनम्	06
	(iii) अनुवादकार्यम्–हिन्दीभाषायाः दशवाक्येषु षड् वाक्यानां संस्कृतभाषयाः अनुवादः	06

CBEO BHINDER

माध्यमिक शिक्षा बोर्ड, राजस्थान, अजमेर
परीक्षा 2021 के लिए हटाया गया भाग

पुस्तक का नाम :– स्पन्दना

ईकाई संख्या	अध्याय संख्या	शीर्षक
1. पठितावबाधे ानम्	प्रथमः पाठः	जय सुर भारति
	द्वितीया पाठः	संघे शक्तिः
	पंचम पाठः	वाक्केलिः
	सप्तमः पाठः	लाके हित ं मम करणीयम्
	नवम पाठः	भारत वैभवम्
	चतुर्दश	या ` यद्वपतिबीजं हि लभते तादृशं फलम्
2. अपठितावबोधनम्		(iv) संज्ञा स्थाने सर्वनाम प्रयोगः अथवा सर्वनाथ स्थाने संज्ञा प्रयोगः (v) पर्यायपदं विलामे पद ं वा अनुसृत्य अनुच्छेदे तत्समानस्य अन्वेषणम्
3. व्याकरणम्	(अ) स्वर सन्धि	वृद्धि, यण, अयादि, पूर्वरूपम्, पररूपम्
	(आ) व्यंजन सन्धिः	परसवर्ण माऽे नुस्वारः जश्त्वम् (वर्णानाम प्रथमाक्षरराणाम् स्थाने तृतीय वर्ण परिवर्तनम्)
	(iii) समासः	कर्मधारय, द्वन्द्व
	(iv) प्रत्ययाः	अ– कृदन्ताः – तव्यत् अनीयर् ब– तद्धिता – त्व, तल् स– स्त्री प्रत्ययौ टाप् ङीप्
	(v) अव्ययपदानि	पुरा मा इतस्ततः यदा, कदा, तथा, यथा, विना, सहसा, श्वः, वृथा, कदापि,शनैः किम् यावत् तावत्
4. रचनात्मक कार्यम्		(iv) चित्रा धारित ं वर्णनम् (v) कथाक्रमस्थ संयोजनम् (सुपरिचित) कथानाम् क्रम रहितानाम षड्वाक्यानाम् क्रम पूर्वकं संयोजनम्

CBEO BHINDER

अनुक्रमणिका

क्र.सं.	**विषयवस्तुपृष्ठ संख्या**
1.माध्यमिक परीक्षा–2021 के लिए संशोधित पाठ्क्रम	3–5
2.अनुक्रमणिका	6
3.वस्तुनिष्ठ प्रश्नाः,समयलेखनम्,अशुद्धिसंशोधनम्	7–9
4.वाच्य परिवर्तनम्,अव्यय पदानि, संधिः,संधिःविच्छेदः समास, उपपद विभक्ति प्रयोगःप्रकृति प्रत्यय	9–12
5.पाठ्यपुस्तकाधारित प्रश्नोत्तराणि	13–14
6.गद्यांशस्य,पद्यांशस्य, नाट्यांशस्य हिन्दी अनुवादः	15–20
7.अपठित गद्यांशः	21–23
8.पत्र एवं प्रार्थना पत्र लेखनम्	24–27
9.संवाद लेखनम्	28–30
10.मॉडल प्रश्न पत्र	31–38

CBEO BHINDER

माध्यमिक परीक्षा–2021

(प्रश्न बैंक)

विषयः– संस्कृत (तृतीय भाषा)

प्रश्न–(1) अधोलिखित प्रश्नानाम् उचित विकल्पं चित्वा लिखत–

1–भारतवर्षस्य उत्तरस्यां दिशि वर्तते।
(अ)हिमाद्रिः/हिमालयः (ब)विन्ध्याचलः
(स)समुद्रः/इन्दुसरोवरः (द)गंगासागरः (अ)

2–गायन्ति देवाः किल गीतकानि–इत्ययं श्लोकः कस्माद् ग्रन्थाद् उद्वतः।
(अ)विष्णुपंराणात् (ब)ऋग्वेदात्
(स)रामायणात् (द)वृहन्नारदायपुराणात् (अ)

3–"अपि स्वर्णमयी लंका" इत्यादौ कः कं प्रति ब्रूते।
(अ)लक्ष्मणः हनुमानं प्रति (ब)रामः लक्ष्मणं प्रति
(स)रामः हनुमन्तं प्रति् (द)राम–लक्ष्माणौ सीतां प्रति (ब)

4–बालकस्य किं नाम आसीत्?
(अ)रिपुदमनः (ब)दुष्टदमनः
(स)अरिदमनः (द)सर्वदमनः (द)

5–जातकर्म समये कः बालकाय अपराजिता नामौषधिं ददाति?
(अ)दुष्यन्तः (ब)मारीचः
(स)शकुन्तला (द)मार्कण्डेयः (ब)

6–तापसी केन पदार्थेन निर्मितं मयूरम् आनयति?
(अ)स्वर्णनिर्मितम् (ब)ताम्रनिर्मितम्
(स)काष्ठनिर्मितम (द)मृतिकानिर्मितम् (द)

7–'मेवाड'राज्यं उद्भवभूमिरस्ति।
(अ)उत्सर्गपरम्परायाः (ब)शूराणां शौर्यस्य
(स)प्रतापस्य (द)वीराणाम् (अ)

8–मुगलैःसह प्रवृतं मुख्यं युद्धमासीत्।
(अ)चित्तौडयुद्धम् (ब)उदयपुरयुद्धम्
(स)हल्दाघाटीयुद्धम् (द)चावण्डयुद्धम् (स)

9–प्रतापाय कः स्वीयं सम्पूर्ण धनं दत्तवान्।
(अ)चेटकः (ब)उदयसिंहः
(स)हकीम खाँ सूरि (द)भामाशाहः (द)

10–बाल्यकाले स्वामी केशवानन्दः आसीत्।
(अ)पशुचारकः (ब)चायविक्रेता
(स)राज–सेवकः (द)रजतः, प्रक्षालकः (अ)

11–स्वामी केशवानन्दः आसीत्।
(अ)स्वतन्त्रता –सेनानी (ब)शिक्षाविद्
(स)समाज–सुधारकः (द)एतत्सर्वमपि (द)

12–संस्कृतमध्येतुं कस्य शिष्यत्वं"बीरमा"अंगीकृतवान्।
(अ)स्वामीकुशलदासस्य (ब)स्वामीबिरजानन्दस्य
(स)गुरूनाानकदेवस्य (द)बन्दा बहादुरस्य (अ)

CBEO BHINDER

13–पृथिव्यां त्रिषु रत्नेषु एतत् न गण्यते।
(अ)जलम् (ब)अन्नम्
(स)धनम् (द)सुभाषितम् (स)
14–"पन्नग"–शब्दस्य अर्थोऽस्ति।
(अ)पत्रम् (ब)नगः पर्वतः वा
(स)गरूडः (द)सर्पः (द)
15–अहिंसा अस्ति।
(अ)परमो धर्मः (ब)परं तपः
(स)परमं सत्यं (द)उपर्युक्तं सर्वमपि (द)
16–"खलः परच्छिद्राणि पश्यति" इत्यत्र"छिद्रम्" इत्यस्य अर्थोऽस्ति।
(अ)विवरम् (ब)दोषः
(स)गुणः (द)बिलम् (ब)
17–महाराणा प्रतापः राजा आसीत्।
(अ)मारवाड राज्यस्य (ब)मेवाड राज्यस्य
(स)भरतपुरराज्यस्य (द)अलवरराज्यस्य (ब)
18–महाराणा प्रतापः कष्टं स्वीकरोति।
(अ)धनसंग्रहणाय (ब)राज्यसुखाय
(स)देशस्य स्वाधीनतायै (द)भोजनाय (स)
19–किं महत् पापं वर्तते।
(अ)आत्मधनम् (ब)आत्मेच्छा
(स)आत्महननम् (द)आत्मप्रशंसा (अ)
20–"मरूसौन्दर्यम्" इति पाठे 'शरीर विज्ञान–विचक्षणः' इति विशेषणं कस्य कृते प्रयुक्तम्।
(अ)आचार्य– चरकस्य (ब)आचार्य–चार्वाकस्य
(स)आचार्य–सुश्रुतस्य (द)आचार्य वाग्भटस्य (अ)
21–'मरूःसुवर्णो नहि येन दृष्टः'–इत्यस्य अर्थोऽस्ति।
(अ)मरूभूमौ येन स्वर्णम्(कांचनम्) न दृष्टम्। (ब)मरूभूमौ सुन्दाः वर्णः(रंग) येन नदृष्टम्।
(स)स्वर्णस्य मरूप्रदेशः येन न दृष्टः। (द)सुवर्णः(सुरंग)स्वर्णरूपः वा मरूदेशः येन न दृष्टः। (द)
22–मरूदेशे के प्रसन्नाः सन्ति?
(अ)गावः (ब)मनुजाः
(स)देवाः (द)एते सर्वेऽपि (द)
23–महाराजस्य सूरजमल्लस्य अन्यत् नाम आसीत्।
(अ)सज्जनसिंहः (ब)सुजानसिंहः
(स)सुरजनसिंहः (द)बदनसिंहः (ब)
24–सूदन–कवेः सूरजमल्लविषयकं काव्यमस्ति।
(अ)रामचरितम् (ब)सूरजमल्लचरितम्
(स)सुजानचरितम् (द)भूपालचरितम् (स)
25–'वंशभास्कर' इति ख्यातस्य ग्रन्थस्य रचनाकारोऽस्ति।
(अ)भास्कराचार्यः (ब)सूर्यमल्ल–मिश्रणः
(स)मल्लिनाथः (द)महाराजः सूरजमल्लः (ब)
26–धर्म्याद् हि युद्धात् श्रेयोऽन्यत् क्षत्रियस्य न विद्यते– इति वचनं अस्ति।
(अ)श्रीमद्भगवद्गीतायां (ब)रामायणे युद्धकाण्डे
(स)पुराणेषु (द)रघुवंश (अ)

CBEO BHINDER

27–अस्माभिः कानि उपास्यानि?
(अ) चरितानि (ब)सुचरितानि
(स)दुश्चरितानि (द)इतराणि (ब)

28––––देवो भव।
(अ) मातृ (ब)पितृ
(स)आचार्यः (द)एते त्रयः (अ)

29–नागरी प्रचारिणी सभा कुत्र प्रारब्धा?
(अ) सांगरिया ग्रामे (ब)फाजिल्का नगरे
(स)अवोहर नगरे (द)श्री गंगा नगरे (स)

30–महाराजः सूरजमल्लः आसीत्।
(अ) जाट–राजा (ब)मराठा–राजा
(स)सिक्ख–राजा (द)राजपूत–राजा (अ)

प्रश्न–(2) अंकानां स्थाने संस्कृत पदैः समय लेखनं कुरूत।

(1)अहम् प्रातः ....प्रातःराशं करोमि।(7:15) –सपाद सप्तवादने
(2)महेशः रात्रौ......................शयनं करोति। (10:30) –सार्ध दशवादने
(3)सः प्रातः.......................उत्तिष्ठति। (5:00) –पंच वादने
(4)संस्कृत समाचारः प्रतिदिनं प्रातः.............आगच्छति।(7:30) –सार्ध सप्तवादने
(5)अहम्...........................कार्यालयं गच्छामि। (8:45) –पादोन नववादने
(6)बालकः.........................शयनं त्यजति। (6:00) –षड् वादने
(7)छात्राः सायं......................कीडन्ति। (5:30) –सार्ध पंचवादने
(8)ते बालकाः...................भ्रमणाय गच्छन्ति।(8:30) –सार्ध अष्टवादने
(9)सायंकाले......................विद्यालयस्य अवकाशः भवति। (4:00) –चतुर्वादने
(10)अविनाशः.................अल्पाहारं करोति। (7:45) –पादोन अष्टवादने

प्रश्न–(4.)अधोलिख्ति वाक्यानि शुद्धं कुत्वा लिखत।–

1–सः बालकः पश्यसि। (सः बालकः पश्यति।)
2–ग्रामस्य परितः वृक्षाः सन्ति। (ग्रामम् परितः वृक्षाः सन्ति।)
3–बालकं फलं रोचते। (बालकाय फलं रोचते।)
3–वृक्षे पत्राणि पतन्ति। (वृक्षात् पत्राणि पतन्ति।)
4–सा कलमात् लिखति। (सा कलमेन लिखति।)
5–श्यामः नेत्रात् काणः अस्ति। (श्यामः नेत्रेण काणः अस्ति।)
6–भवान् तत्र गच्छसि। (भवान तत्र गच्छति।)
7–बलबीरः मम मित्रः अस्ति। (बलबीरः मम मित्रम् अस्ति।)
8–तौ उद्याने भ्रमन्ति। (तौ उद्याने भ्रमतः।)
9–अयं लता कोमला। (इयं लता कोमला।)
10–सः सुखं लभति। (सः सुखं लभते।)
11–चत्वारः वेदाः अस्ति। (चत्वारः वेदाः सन्ति।)
12–कक्षायां चत्वारः बालिकाः सन्ति। (कक्षायां चतस्त्रः बालिकाः सन्ति।)
13–पिता पुत्रे कुध्यति। (पिता पुत्राय कुध्यति।)
14–सर्वाः बालकाः हसन्ति। (सर्वे बालकाः हसन्ति।)
15–ताः उद्याने कीडतः। (ताः उद्याने कीडन्ति।)
16–मोहनः नेत्रेण अन्धः अस्ति। (मोहनः नेत्राभ्याम् अन्धः अस्ति।)
17–सः कन्या जलं आनयति। (सा कन्या जलं आनयति।)

CBEO BHINDER

18—द्वौ बालिके गच्छतः। (द्वे बालिके गच्छतः।)
19—अस्मिन्नेव विद्यालये अहं पठान्ति। (अस्मिन्नेव विद्यालये अहं पठामि।)
20—ग्रामे एकः वृद्धा वसति। (ग्रामे एका वृद्धा वसति।)

प्रश्न—(5.) अधोलिखित वाक्यानां वाच्य परिवर्तनं कुरूत—

(1)त्वम् ग्रन्थं पठसि। (त्वया ग्रन्थः पठ्यते।)
(2)अहम् गृहं गच्छामि। (मया गृहं गम्यते।)
(3)अयं बालकः पठति। (अनेन बालकेन पठ्यते।)
(4)सीता गीतं गायति। (सीतया गीतं गीयते।)
(5)मया नाटकं दृश्यते। (अहं नाटकं पश्यामिं।)
(6)तेन प्रश्नं पृच्छ्यते। (सः प्रश्नं पृच्छति।)
(7)शिष्याः गुरूं प्रणमन्ति। (शिष्यैः गुरूः प्रणम्यते।)
(8)नृपः दुष्टं हन्ति। (नृपेण दुष्टः हन्यते।)
(9)शीला हसति। (शीलया हस्यते।)
(10)कृष्णः कंसं पश्यति। (कृष्णेन कंसः दृश्यते।)
(11) सः पुस्तकानि पठति। (तेन पुस्तकानि पठ्यते।)
(12)रमा चित्रं पश्यति। (रमया चित्रं दृश्यते।)
(13)अहं त्वां प्रश्नं पृच्छामि। (मया त्वं प्रश्नम् पृच्छ्यते।)
(14)तेन सुप्यते। (सः सुप्यति।)
(15)अहं श्लोकान् पठामि। (मया श्लोकान् पठ्यन्ते।)

प्रश्न—(6.)मंजूषायाम् प्रदतैः अव्ययपदैः रिक्त स्थानानि पूरयित्वा उत्तरपुस्तिकायां लिखत—

1. अपि= भी
   (1)अहम्.........................ग्रामम् गच्छामि।
   (2)अहम्...................कीडामि।
2. इति=ऐसा
   (1)वैदेशिकोऽस्मि.————पृच्छामि।
3. इव= तरह
   (1)गृहित .... केशेषु मृत्युना धर्मं आचरेत।
   (2) पश्याम...........पिनाकिनाम्।

4.उच्चैः= उँचा
   (1)............गायति सः गायकः।
   (2) बालकः.................हसति।

5.नूनम्= निश्चय ही
   (1).............सः सत्यं वदति।

6.बहिः= बाहर
   (1)ग्रामात् ....नदी प्रवहति।

7.कदा= कब
   (1)सः ....विद्यालयं गच्छति?

8.कुतः=कहाँ से
   (1)भवान्........................समायातः।

9.अत्र=यहाँ
   (1)सः...........निवसति।

CEO BHINDER

(2)....................एकः विशालम् उपवनम् अस्ति।

10.तत्र=वहाँ

(1)कथं अहम्.................गच्छामि।

(2)सः जयपुरे पठति.......................एव निवसति।

11.इदानीम्=इस समय

(1)रामः........................क्रीडति।

12.अधुना=अब इस समय

(1)................ वयम् संस्कृतम् पठामः।

13.सम्प्रति=इस समय

(1)...................गम्यताम् विद्यालयः।

14.यत्=क्योंकि

(1)रामः सत्यं वदति ....सः सर्वम् जानाति।

प्रश्न–(7) अधोलिखित पदानां सन्धि– विच्छेदं कृत्वा संधेः नामापि लिखतु।

जन्मभूमिश्च=जन्मभूमिः+च (सत्व, विसर्ग सन्धिः)
विष्णुस्त्राता=विष्णुः+त्राता (सत्व, विसर्ग सन्धिः)
रामश्च=रामः+च (सत्व, विसर्ग सन्धिः)
निःश्छलः=निः+छलः (सत्व, विसर्ग सन्धिः)
हरिःशेते/हरिश्शेते=हरिः+शते (सत्व, विसर्ग सन्धिः)
कोऽपि=कः+अपि (उत्व, विसर्ग सन्धिः)
शिवोवन्द्यः=शिवः+वन्द्यः (उत्व, विसर्ग सन्धिः)
नमोनमः=नमः+नमः (उत्व, विसर्ग सन्धिः)
मनोहरः=मनः+हरः (उत्व, विसर्ग सन्धिः)
यशोदा=यशः+दा (उत्व, विसर्ग सन्धिः)
मनोरथः=मनः+रथः (उत्व, विसर्ग सन्धिः)
कोऽस्य=कः+अस्य (उत्व, विसर्ग सन्धिः)
पितुरिच्छा=पितुः+इच्छा (रूत्व, विसर्ग सन्धिः)
मातुराज्ञा=मातुः+आज्ञा (रूत्व, विसर्ग सन्धिः)
शुष्कोऽपि=शुष्कः+अपि (उत्व, विसर्ग सन्धिः)
सोऽपि=सः+अपि (उत्व, विसर्ग सन्धिः)
पुनःश्च=पुनः+च (सत्व, विसर्ग सन्धिः)
शिवोऽहम्=शिवः+अहम् (उत्व, विसर्ग सन्धिः)
भीतोऽस्मि=भीतः+अस्मि (उत्व, विसर्ग सन्धिः)
रामो हसति=रामः+हसति (उत्व, विसर्ग सन्धिः)
धन्यास्तु=धन्याः+तु (सत्व, विसर्ग सन्धिः)
अतएव=अत+एव (लोप, विसर्ग सन्धिः)
नमस्ते=नमः+ते (सत्व, विसर्ग सन्धिः)
पुनरत्र=पुनः+अत्र (रूत्व, विसर्ग सन्धिः)

प्रश्न–(8)अधोलिखित पदेषु समास– विग्रहं कृत्वा समासस्य नामापि लिखतु।

यथाशक्तिः=शक्तिं अनतिक्रम्य (अव्ययीभाव समासः)
उपकृष्णम्=कृष्णस्य समीपम् (अव्ययीभाव समासः)
प्रतिदिनम्=दिनं दिनं प्रति (अव्ययीभाव समासः)
निर्मक्षिकम्=मक्षिकाणां अभावः (अव्ययीभाव समासः)

CBEO BHINDER

अधि हरिः=हरौ इति (अव्ययीभाव समासः)
अनुरूपम्=रूपस्य योग्यम् (अव्ययीभाव समासः)
यथाविधिः=विधिम् अनतिक्रम्य (अव्ययीभाव समासः)
प्रत्येकम्=एकं एकं प्रति (अव्ययीभाव समासः)
निर्जनम्=जनानां अभावः (अव्ययीभाव समासः)
उपगङ्गम्=गंगायाः समीपम् (अव्ययीभाव समासः)
सचक्रम्=चक्रेण सहितम् (अव्ययीभाव समासः)
प्रतिवारं=वारं वारं प्रति (अव्ययीभाव समासः)
प्रतिकूलम्=कूलं कूलं प्रति (अव्ययीभाव समासः)
निर्जलम्=जलस्य अभावः (अव्ययीभाव समासः)
निर्धनः=धनस्य अभावः (अव्ययीभाव समासः)
अनुरथम्=रथस्य पश्चात् (अव्ययीभाव समासः)
सचित्रम्=चित्रेण सहितम् (अव्ययीभाव समासः)
उपनगरम्=नगरस्य समीपम् (अव्ययीभाव समासः)

प्रश्न–(9)अधोलिखित रेखांकित पदेषु विभक्तिः तत् कारणं च लिखत।

1–ग्रामम् परितः क्षेत्र्ााणि सन्ति। –द्वितीया विभक्तिः, परितः योगे।
2–बालकाय मोदकम् रोचते। –चतुर्थी विभक्तिः, रूच् धातोः योगे।
3–छात्रः विद्यालयं प्रति गच्छति। –द्वितीया विभक्तिः, प्रति योगे।
4–पिता पुत्राय क्रुध्यति। –चतुर्थी विभक्तिः, क्रुध् धातोः योगे।
5–राजमार्गम् अभितः वृक्षाः सन्ति। –द्वितीया विभक्तिः, अभितः योगे
6–श्रीगणेशाय नमः। –चतुर्थी विभक्तिः, नमः योगे।
7–जलं विना जीवनं नास्ति। –द्वितीया विभक्तिः, विना योगे।
8–सीता गीतया सह पठति। –तृतीया विभक्तिः, सह योगे।
9–बालकः प्रश्नं पृच्छति। –द्वितीया विभक्तिः, पृच्छ् धातोः योगे।
10–सः कर्णेन बधिरः अस्ति। –तृतीया विभक्तिः, अंग विकार योगे।
11–दुर्जनः सज्जनाय ईर्ष्यति। –चतुर्थी विभक्तिः, ईर्ष्यः धातोः योगे।
12–बालकः सिंहात् बिभेतिं –पंचमी विभक्तिः, भी धातोः योगे।
13–गंगा हिमालयात् प्रभवति। –पंचती विभक्तिः, भू धातोः योगे।
14–हरिः वैकुण्ठं अधिशेते। –द्वितीया विभक्तिः, अधिशेते योगे।
15–कविषु कालिदासः श्रेष्ठः। –सप्तमी विभक्तिः, यतश्च निर्धारणं योगे।
16–दैत्येभ्यः हरिः अलम्। –चतुर्थी विभक्तिः, अलं योगे।
17–मह्यम् पठनम् रोचते। –चतुर्थी विभक्तिः, रूच् धातोः योगे।
18–वृक्षात् पत्रं पतति। –पंचमी विभक्तिः, अपादान कारके।
19–ग्रामं निकषा सरोवरः अस्ति। –द्वितीया विभक्तिः, निकषा योगे।
20–रामः लक्ष्मणेन सह वनं गच्छति। –तृतीया विभक्तिः, सह योगे

प्रश्न–(10) प्रकृति–प्रत्ययं लिखत।

1–ग्रामं गच्छन् तृणं स्पृशति। (गम्+शतृ)
2–प्रसन्नो बालकः शंकमानः। (शंक+शानच्)
3–गुरूंसेवमानः शिष्यः सुखं लभते। (सेव्+शानच)
4–मनुष्यःसामाजिकःप्राणी अस्ति। (समाज+ठक)
5–बुद्धिमान् नरः सर्वत्र मानं लभते। (बुद्धि+मतुप्)
6–धावन्धावकः मार्गे अपतत्। (धाव्+शतृ)
7–सदा सुखिनःभव। (सुख+इन)

8–गुणवान् सर्वत्र पूज्यते। (गुण+मतुप्)
9–साप्ताहिकः अवकाशः रविवारे भवति। (सप्ताहः+ठक्)
10–सः कार्यकुर्वन्अपि पठति। (कृ+शतृ)
11–श्रेष्ठिनः!स्वागतं ते। (श्रेष्ठ+इन)
12–सा बुद्धिमती अस्ति। (बुद्धि+मतुप्)
13–एवंचिन्तयन् सः कृष्ण सर्पः अपश्यत्। (चिन्त्+शतृ)
14–पठन् गोपालः गच्छति। (पठ्+शतृ)
15–बालकः मोदमानः मिष्ठान्नानि खादति। (मुद्+शानच्)

प्रश्न–(11) अधोलिखितेषु प्रश्नानां उत्तराणि संस्कृतेन् लिखत–

(1) स्वर्गादपि का गरीयसी?
उत्तर– जननी जन्मभूमिश्च स्वर्गादपि गरीयसी।
(2) सर्वदमनस्य मणिबन्धे किम आवद्धम् आसीत्?
उत्तर– रक्षाकरण्डकम्।
(3) प्रतापः कुत्र स्वराजधानीम् अकरोत्?
उत्तर – प्रतापः 'चावण्ड' नामक स्थाने स्वराजधानीम् अकरोत्।
(4) विद्यायाः प्रकारद्वयं किमस्ति?
उत्तर– विद्यायाः प्रकारद्वयं – शास्त्र विद्या शस्त्र विद्या च।
(5) बालकः कस्य वंशस्य आसीत्?
उत्तर– पुरुवंशस्य।
(6) प्रतापस्य शासन काले कः मूगल शासक आसीत्?
उत्तर– प्रतापस्य शासनकाले अकबरः मुगलशासक आसीत्।
(7) काव्येषु किं रम्यम् उच्चते?
उत्तर– काव्येषु नाटकं रम्यम् उच्चते।
(8) के सर्वदा शिक्षणीया?
उत्तर– राष्ट्रियाः सर्वदा शिक्षणीया।
(9) भारतस्य दक्षिणदिशि कः स्थितः?
उत्तर– भारतस्य दक्षिणदिशि इन्दुमहासागरः स्थितः।
(10) राष्ट्रे कदा शास्त्रचर्चा प्रवर्तते?
उत्तर– शस्त्रेण रक्षिते सति राष्ट्रे शास्त्रचर्चा प्रवर्तते।
(11) भारती सन्ततिः कुत्र निवसन्ति?
उत्तर– भारती सन्ततिः भारतदेशे निवसन्ति।
(12) राजा दुष्यन्तः कस्य आश्रमं प्रविशति?
उत्तर – राजा दुष्यन्तः महर्षेः मारीचस्य आश्रमे प्रविशति।
(13) अविनस्य अभूमिः किम् आसीत्?
उत्तर – अविनस्य ओभूमिः आश्रमपदम् आसीत्।
(14) 'सर्वदमन' इति नामकरणं केन कृतम्?
उत्तर– इति नामकरणं मारीचेन कृतम्।
(15) शकुन्तला कस्य राजर्षेः पत्नी आसीत्?
उत्तर– शकुन्तला राजर्षेः दुष्यन्तस्य पत्नी आसीत्।
(16) महाराणा प्रतापस्य राज्याभिषेकः कुत्र अभवत्?
उत्तर– महाराणा प्रतापस्य राज्याभिषेकः 'गोगुन्दा' ग्रामे अभवत्।
(17) प्रतापस्य सेना केन कारणेन् विघटिता?
उत्तर– प्रतापस्य सेना धनाभावे विघटिता।

CBEO BHINDER

(18) प्रतापस्य सेना केषु कुशला आसीत्?
उत्तर – प्रतापस्य सेना पर्वतीययुद्धेषु कुशला आसीत।
(19)भामाशाहः कः आसीत्?
उत्तर–भामाशाहः मेवाडमन्त्री आसीत्।
(20) भामाशाहः किं आदाय प्रतापस्य समीपम् गच्छति?
उत्तर– भामाशाहः धनराशिग्रन्थिम् आदाय प्रतापस्य समीपम् गच्छति।
(21)किं महत् पापं वर्तते?
उत्तर– आत्महननं महत् पापं वर्तते।
(22)महाराणा प्रतापः कथं स्वदेशं रक्षितुम् इच्छति?
उत्तर– महाराणा प्रतापः प्राणैः स्वदेशं रक्षितुम् इच्छति।
(23)पात्र–अपात्र विवकेः केन तुल्यः भवति?
उत्तर– पात्र–अपात्र विवकेः धेनुपन्नगयोः तुल्यः भवति।
(24)सर्वे जन्तवः केन तुष्यन्ति?
उत्तर– सर्वे जन्तवः प्रियवाक्य प्रदानेन तुष्यन्ति।
(25) कः परमो धर्मः?
उत्तर–आचारः परमो धर्मः।
(26)गुणैः कं आयाति?
उत्तर–गुणैः गौरवं आयाति।
(27) कः तृणात् संजायते क्षीरं ददाति?
उत्तर–धेनुः तृणात् संजायते क्षीरं ददाति।
(28) बाल्यकाले स्वामी केशवानन्दस्य नाम किं?
उत्तर– बाल्यकाले स्वामी केशवानन्दस्य नाम बीरमा आसीत्।
(29)केशवानन्दः संस्कृत पाठशाला कुत्र स्थापिता?
उत्तर– केशवानन्दः संस्कृत पाठशाला अबोहरनगरे स्थापिता।
(30)कस्मिन् दुर्भिक्षे जीवनं दुर्भरम् आसीत्?
उत्तर–छप्पनियाँ अकाले जीवनं दुर्भरम् आसीत्।
(31)मरूदेशे सैकतवप्राः(बालूका स्तूपाः) कीदृशाः सन्ति?
उत्तर– मरूदेशे सैकतवप्राः सुकोमलाः भास्वन्त हैमवर्णाः च सन्ति?
(32)वर्षागमे मरोः शोभा कीदृशी भवति?
उत्तर–वर्षागमे सरःसु शरत् प्रसन्नं सलिलं चकास्ति।
(33)जाट प्लेटो कः कथ्यते?
उत्तर–सूरजमल्लः जाट प्लेटो कथ्यते।
(34)सुजान चरितम् काव्यं केन रचितम्?
उत्तर– सुजान चरितम् इति काव्यं महाकवि सूदनेन रचितम्।
(35)वंशभास्कर केन रचितम् अस्ति?
उत्तर–वंशभास्कर सूर्यमल्लमिश्रणेन रचितम्।
(36)श्रद्धया किं करणीयम्?
उत्तर–श्रद्धया देयम्।
(37)धर्मात् किं न करणीयम्?
उत्तर–धर्मात् न प्रमदितव्यम्।
(38)वेदाः कति सन्ति?
उत्तर–वेदाः चत्वारः सन्ति।

CBEO BHINDER

(39)आचार्योपदेशः पाठः कस्मात् ग्रन्थात् संकलितः?
उत्तर–आचार्योपदेशः पाठः तैतरीय उपनिषद् शिक्षावल्लीतः संकलितः।
(40)आचार्यः कं अनुशासति?
उत्तर– आचार्यः अन्तेवासिनमनुशास्ति।
(41)मूढैः कुत्र रत्नसंज्ञा विधीयते?
उत्तर–मूढैः पाषाणखण्डेषु रत्नसंज्ञा विधीयते।

प्रश्न–(12) अधोलिखितस्य पठित गद्यांशस्य हिन्दी भाषायां अनुवादं लिखत–(1) प्रतापस्य राज्यकाले 'अकबर' इति नामकः मूगलशासकः आसीत। अकबरस्य सेनया सह प्रतापस्य अनेकवारं युद्धं अभवत्। मुख्य युद्धं हल्दीघाटी स्थाने अभवत्, अतएव एतत् 'हल्दीघाटीयुद्धम्' इति नाम्ना प्रसिद्धमस्ति। अस्मिन् युद्धे प्रतापः 'चेतक' इति नामके अश्व आरुह्य बहुशौर्य प्रदर्शितवान्। प्रतापस्य सेना पर्वतीय युद्धेषु कुशला आसीत्।
उत्तरः– प्रसंगः– प्रस्तुत गद्यांश हमारी पाठ्य पुस्तक 'स्पन्दना' के 'महाराणा प्रताप' शीर्षक पाठ से उद्धृत है। इस अंश मे अकबर के साथ महाराणा प्रताप के हुए सुप्रसिद्ध हल्दीघाटी के युद्ध का वर्णन है।
हिन्दी अनुवादः– प्रताप के राज्य काल मे अकबर नामक मूगाल–शासक था। अकबर की सेना के साथ प्रताप का अनेक बार युद्ध हुआ। मुख्य युद्ध 'हल्दीघाटी' नामक स्थान पर हुआ था। इसलिए यह 'हल्दीघाटी का युद्ध' नाम से प्रसिद्ध है। इस युद्ध में प्रताप ने 'चेतक नामक घोडे पर सवार होकर अत्यधिक पराक्रम को दिखलाया। प्रताप की सेना पर्वतीय युद्धो मे कुशल थी।

(2) अन्ते असावधानतया पादे धनुष– प्रत्यन्चाघातेन प्रतापोऽस्वस्थोऽभवत्। १५९७ तमे ईस्वीयाब्दे प्रतापः दिवङ्गतः। प्रतापः महान् सेनानायकः, जननायकः, व्यवस्थापकः, संघटनकर्ता च आसीत्। भारतवासिन्: अधुनापि तस्य स्वातन्त्र्यप्रेमिणः शौर्यगाथां गायन्ति।
उत्तर– प्रसंगः– प्रस्तुत गद्यांश हमारी पाठ्य पुस्तक 'स्पन्दना' के महाराणा प्रताप शीर्षक से उद्धृत है। महाराणा– प्रताप द्वारा सैन्य– शक्ति का संग्रह करने, स्वतंत्रता युद्धकरने का, अपने राज्यो को स्वतन्त्र कराने का प्रेरणास्पद वर्णन हुआ है।
हिन्दी अनुवादः– अन्त मे असावधानी से पैर मे धनुष की प्रत्यंचा की चोट से प्रताप अस्वस्थ हो गये। सन् 1597 ई• प्रताप का स्वर्गलोक हो गया प्रताप महान सेनापती, जननायक, व्यवस्थापक और संधटनकर्ता थे। भारतवासी आज भी उनकी स्वतंत्रता प्रिय शौर्य गाथाओं को गाते है।

(3)स्वामी केशवानन्दस्य जन्म पौषमासे(1940)तमे विक्रम संवत्सरे (ईस्वी 1883) राजस्थानस्य सीकर जनपदे मगलूणा–ग्रामे अभवत्।अस्य पितुर्नाम ठाकुरसी ढाका इति मातुश्च नाम साराँ इत्यासीत्। बाल्ये केशवानन्दस्य नाम 'बीरमा' इत्यासीत्।यदा एषः बालः सप्तवर्षकल्पः आसीत् तदैव उष्ट्रमेकमाश्रित्य रतनगढ स्थले जीवनयापनं कुर्वन्न पिता दिवंगतः।
प्रसंग–प्रस्तुत गद्यांश हमारी पाठ्यपुस्तक 'स्पन्दना' के 'कर्मयोगी स्वामी केशवानन्दः' शीर्षक पाठ से उद्धृत है। इसमें स्वामी केशवानन्द का जीवन परिचय दिया है।
हिन्दी अनुवाद–स्वामी केशवानन्द का जन्म पौष मास में विक्रम संवत् 1940 में (सन् 1883 में) राजस्थान के सीकर जिले के मगलूणा गाँव में हुआ था। इनके पिता का नाम ठाकुरसी ढाका और माता का नाम साराँ था। बचपन में केशवानन्द का नाम बीरमा था। जब बालक लगभग सात वर्ष का था, तभी एक ऊँट पर बैठकर रतनगढ नामक स्थान पर जीवन यापन करते हुए इनके पिता का स्वर्गवास हो गया था।

(4)स्व शिष्यस्य गुण गण महिम्ना परमप्रीतः गुरूः कुशलदासः स्वजीवितकाले एव आश्रमस्य स्वामित्वं केशवानन्दाय दत्तवान् गुरूपीठे च तं प्रतिष्ठापितवान्।'परापकाराय सतां विभूतयः' इति

धिया समृद्धमठस्य विभूतीनामुपयोगं विधाय उर्दु–प्रधाने फाजिल्का–अबोहर–क्षेत्रे राष्ट्रभाषायाः प्रचारकार्यमारब्धम्। आसीत्।तावद् आश्रमे एव 'वेदान्त पुष्पवाटिका' इत्याख्य सार्वजनिक–हिन्दी–पुस्तकालयस्य वाचनालयस्य च प्रारम्भः कृतः।

प्रसंग–प्रस्तुत गद्यांश हमारी पाठ्यपुस्तक 'स्पन्दना' के 'कर्मयोगी स्वामी केशवानन्दः' शीर्षक पाठ से उद्धृत है। इसमें स्वामी केशवानन्द के प्रेरक जीवन–वृत एवं शिक्षा के क्षेत्र में किये गये कार्यो का वर्णन किया है।

हिन्दी अनुवाद–अपने शिष्य के गुण–समूह की महिमा से अत्यन्त प्रसन्न गुरू कुशलदास ने अपने जीवन– काल में ही आश्रम का स्वामित्व केशवानन्द के लिए दे दिया और उनको गुरूपीठ पर प्रतिष्ठित कर दिया।'सत्पुरूषों की सम्पतियाँ दूसरों के कल्याण के लिए होती है।'–इस विचार से समृद्ध मठ की सम्पत्तियों का उपयोग करके उर्दु प्रधान फाजिल्का,अबोहर क्षेत्र में राष्ट्रभाषा के प्रचार का कार्य प्रारम्भ कर दिया। सबसे पहले तो आश्रम में ही 'वेदान्त–पुष्पवाटिका' नामक सार्वजनिक हिन्दी पुस्तकालय और वाचनालय का प्रारम्भ किया।

(5) मल्लेषु मल्लः सूरजमल्लः शरीर सौष्ठवस्य, सौन्दर्यस्य, सरलतायाः, चारित्रिक दृढतायाः, धार्मिकतायाः, वीरतायाः, करूणायाः, त्यागस्य, बलिदानस्य, शरणागतरक्षणस्य, प्रजावत्सलस्य, राष्ट्रवादस्य, सर्वपन्थसमादरस्य च साक्षात् प्रतिमूर्तिरासीत्।सूरजमल्लस्य स्वकालखण्डस्य अत्यन्तं दुर्धषः अतिशयेन तेजस्वी नितान्त नीतिनिपुणः अद्धितीय योद्धा आसीत्। तेन प्रायशः सप्तसु महत्युद्धेषु विजयश्रीः चूम्बिता। कविः सूदनः स्वकीये "सुजान–चरितम्" इति काव्ये तेषां सप्तयुद्धानां रोमांचकं सजीव च वर्णनम् अकरोत्

प्रसंग–प्रस्तुत गद्यांश हमारी पाठ्यपुस्तक स्पन्दना के महाराजः सूरजमल्लः विजयते पाठ से उद्धृत है। इसमें महाराज सूरजमल्ल के जीवन चरित्र को प्रस्तुत किया है।

हिन्दी अनुवाद–मल्लों में मल्ल सूरजमल्ल का शारीरिक गठन सुन्दरता सरलता चरित्र की दृढता धर्मिकता वीरता करूणा त्याग बलिदान शरणागत की रक्षा प्रजा के प्रति वात्सल्य राष्ट्रवाद सर्व सम्प्रदायों में समान भाव की साक्षात् प्रतिमूर्ति था। सूरजमल्ल अपने समय का अत्यन्त दुर्घष (जिसे आसानी से न हराया जा सके) अत्यधिक तेजस्वी अत्यन्त नीति में निपुण और अद्वितीय योद्धा था। उसने प्रायः सात महायुद्धों में विजयश्री प्राप्त की। कवि सूदन ने अपने सूजानचरितम् काव्य में उनके सात युद्धों का रोमांचक और सजीव वर्णन किया है।

(6)जाट जातौ सूरजमल्लः तदेव स्थानं धत्ते यत्खलु स्थानं विदेशीयेषु प्लेटो नेपोलियन लूथर इत्यादिनिमस्ति। कश्चिदेकः लेखकस्तु तं जाट–प्लेटो इति विरूदेन भूषितवानेव। हिन्दु इतिहासज्ञाः तं 18वीं शताब्दस्य "कनिष्क" इति मुस्लिमाश्च तं अन्तिमहिन्दुनरेशः इति घोषितवन्तः।ओपचारिक शिक्षा रहितोऽपि सूरजमल्लः वस्तुतः समकालीनेषु वीरेषु भीमः, नीतिज्ञेषु कृष्णः, अर्थशास्त्रेषु च कौटिल्यः आसीत् इति मन्यते।

प्रसंग–प्रस्तुत गद्यांश हमारी पाठ्यपुस्तक स्पन्दना के महाराजः सूरजमल्लः विजयते पाठ से उद्धृत है।

हिन्दी अनुवाद–जाट जाति में सूरजमल्ल ने वही स्थान धारण किया जो स्थान निश्चित ही विदेशियों में प्लेटो नेपोलियन लूथर आदि का है। किसी एक लेखक ने तो उसको जाट–प्लेटो की विरूद(उपाधि) से विभूषित किया। हिन्दी इतिहासज्ञों ते उसको 18वीं शताब्दी का कनिष्क ओर मुसलमानों ने उसको अन्तिम हिन्दु नरेश ऐसा घोषित किया। औपचारिक शिक्षा रहित होने पर भी सूरजमल्ल वास्तव में समकालीन वीरों में भीम, नीतिज्ञों में कृष्ण, अर्थशास्त्रियों में कौटिल्य था ऐसा माना जाता है।

(7)सत्यं वद। धर्मं चर। स्वाध्यायान्माप्रमदः।सत्यान्न प्रमदितव्यम्।धर्मान्न प्रमदितव्यम्।कुशलान्न प्रमदितव्यम्।भूत्यै न प्रमदितव्यम्।स्वाध्याय प्रवचनाभ्यां न प्रमदितव्यम्।देवपितृकार्याभ्यां न

प्रमदितव्यम् ।मातृ देवो भव। पितृ देवो भव। आचार्य देवो भव।अतिथि देवो भव।यानि अनवद्याानि कर्माणि तानि सेवितव्यानि नो इतराणि।यानि अस्माकं सुचरितानि तानि त्वयोपास्यानि नो इतराणि।

हिन्दी अनुवाद–सत्य बोलो।धर्म का आचरण करो।नियमित अध्ययन में कभी आलस्य मत करो।सत्य से प्रमाद नहीं करना चाहिए।धर्म के कार्य में आलस्य नहीं करना चाहिए।आत्मरक्षा के कार्य में प्रमाद नहीं करना चाहिए।ऐश्वर्य के कार्यों में प्रमाद नहीं करना चाहिए।स्वाध्याय ओर प्रवचन(शिक्षा देने में) प्रमाद नहीं करना चाहिए।देवपितृ कार्यों में प्रमाद नहीं करना चाहिए।माता पिता गुरू और अतिथि को देवता के समान मानकर तुम्हें उनकी सेवा–सत्कार करना चाहिए।जो अनिन्दनीय कर्म है वे ही करने चाहिए इनसे भिन्न अर्थात् निन्दनीय कर्म नहीं करना चाहिए।जो हमारे श्रेष्ठ आचरण है उनको ही तुम्हारे द्वारा अपनानाना चाहिए अन्य को नहीं।

प्रश्न–(13) अधोलिखितस्य पठित नाट्यांशस्य हिन्दी भाषायां अनुवादं लिखत–

(1) बालः–जृम्भस्व सिंह!दन्तास्ते गणयिष्ये।

प्रथमा–अविनीत,किं नोऽपत्यनिर्विषाणि सत्वानि विप्रकरोषि? हन्तः वर्धते ते संरम्भः। स्थाने खलु ऋषि जनेन सर्वदमन इति कृतनामधेयोऽसि।

द्वितीया–एषा खलु केसरिणी त्वां लङ्यिष्यति यदि तस्या पुत्रकं न मुञ्चसि।

बालः–(सस्मितम्) अहो, बलीयः खलु भीतोऽस्मि।(इत्यधरं दर्शयति)

हिन्दी अनुवाद–सिंह! मुख खोलो, मैं तुम्हारे दाँतों को गिनूँगा।

पहली तपस्विनी–विनम्रता से हीन!(निर्दयी) हमारी सन्तान के समान माने गये इन जीवों को क्यों परेशान कर रहे हो? ओह, तुम्हारा क्रोध तो बढ रहा है। ऋषियों ने इसका नाम सर्वदमन उचित ही रखा है।

दूसरी तपस्विनी–यह शेरनी अवश्य ही तुझ पर आक्रमण कर देगी, यदि तुम उसके बच्चे को नहीं छोडते हो।

बालक–(मुस्कुराकर) अरे, तब तो मैं बडा डर गया हूँ।(यह कहकर अपना अधरोष्ठ दिखाता है।)

(2)प्रथमा–वत्स एनं बालमृगेन्द्रं मुञ्च। तथा (इति निष्क्रान्ताः)

बालः– अनेनैव तावत् क्रीडयिष्यामि।(इति तापसीं विलोक्य हसति)

तापसी–भवतु, न मामयं गणयति। (पार्श्वमवलोक्य) कोऽत्र ऋषिकुमाराणाम्?(राजानमवलोक्य) भद्रमुख, एहि तावत्! मोचयानेन डिम्भलीलया बाध्यमानं बालमृगेन्द्रं।

राजा–उपगम्य। (सस्मितम्) अयि भो महर्षिपुत्र!

हिन्दी अनुवाद–प्रथमा–पुत्र इस बाल सिंह शावक को छोड दो। ठीक है।(ऐसा कहकर निकल जाती है।)

बालक–तब तक मैं इसी से खेलूँगा। (इस प्रकार तापसी को देखकर हँसता है।)

तापसी– अच्छा, यह तो मुझे गिनता ही नहीं अर्थात् मेरी बात को नहीं मानता है। (अपने पास में देखकर) अरे कोई ऋषिकुमार यहाँ है? (राजा को देखकर) भद्रमुख, इधर आईये, बालक्रीडा के द्वारा सताये जाने वाले इस सिंहशावक को इसके हाथ से छुडाईये।

राजा– पास जाकर। (मुस्कराकर) हे महर्षि पुत्र!

(3)(मेवाडाधिपतिः महाराणा प्रतापः अरण्ये स्वसहचरेण सह एकस्यां शिलायाम् उपविष्टः वर्तते। असौ प्राणैः अपि स्वदेशं रक्षितुम् इच्छति। साधनाभावात् किमपि कर्तुम् असमर्थः स मनसि किंचित् विचारयन्नस्ति)

प्रतापः–अरे धिक् माम्। यदि अहं मातृभमिं रक्षितुं न शक्नोमि, किम् अत्र वासेन मे प्रयोजनम्।(दीर्घ निःश्वसिति) (ततः प्रविशति कश्चन राजपुत्र–सर्वदारः)

सर्वदारः–(राजोचितं प्रणम्य) विजयतां विजयतां महाराजः।

प्रतापः–(दीर्घ निःश्वस्य मुखम् उन्नमय्य च)हा धिक्। विजयध्वनिं कृत्वा त्वम् अपि किम् एवं मां लज्जयसे भ्रतः!
सर्वदारः–प्राणाधार! किम् इदं भवान् वदति? स्वधर्माय भवता सर्वं किम् अपि कृतम्। स्वाधीनतायैसर्वं किम् अपि सोढम्। भवतः सदा विजयः एव भविष्यति।
हिन्दी अनुवाद–(मेवाड के स्वामी महाराणा प्रताप वन में अपने साथी के साथ एक पर्वत शिलाखण्ड पर बैठे हुए है। यह (प्रताप)प्राण देकर भी अपने देश की रक्षा करना चाहता है।साधनों के अभाव में कुछ भी करने में असमर्थ वह मन में विचार करता है।)
प्रताप–अरे! मुझ को धिक्कार है। यदि मैं अपनी मातृभूमि की रक्षा नहीं कर सकता हूँ ।तो मेरा यहाँ निवास करने से काई लाभ नहीं है, कहीं पर जाकर मे। अपने प्राणों का त्याग क्यों नहीं कर रहा हूँ? (लम्बी श्वास छोडते है) (तत्पश्चात् कोई राजपूत वीर प्रवेश करता है।)
सर्वदार–(राजा के योग्य प्रणाम करके) महाराज की विजय हो, विजय हो।
प्रताप–(लम्बी श्वास छोडकर और मुख उठाकर) हाय धिक्कार है। हे भाई! विजय–ध्वनि करके क्या तुम भी मुझे लज्जित कर रहे हो?
सरदार–हे प्राणाधार! (हम सभी के आधारस्वरूप प्रताप) आप यह क्या कर रहे हो? अपने धर्म के लिए आपनक सभी कुछ किया है।स्वतन्त्रता के लिए सभी कुछ सहन किया है। आपकी हमेंशा विजय ही होगी।

(4)सर्वदार–(तथा निपुणं निरीक्षमाणः) महाराज! मेवाडमन्त्री भामाशाह इव कश्चन आगच्छन् प्रतीयते।
प्रतापः–हुँ, किम् उक्तम्! भामाशाहः? तस्य कथम् इदं ज्ञातम् अभूत्? अस्तु तावत्, प्रतीक्षामहे तम्।(भामाशाहः धनराशिग्रन्थिम् आदाय आयाति।)
भामाशाहः–(प्रणम्य)अन्नदातः! स्वेकं सन्त्यज्य क्व प्रस्थीयते श्रीमता?
प्रतापः–(दीर्घं निःश्वस्य) न क्व अपि बन्धो! गन्तुं शक्यम् अपि तु न। पार्श्वे धनं नैव, न च सेना एव। अहं स्वदेशं कथं रक्षेयम्? अस्माद् एव मनः दोलायितम् अस्ति।
हिन्दी अनुवाद–सर्वदार–(उसे अच्छी प्रकार से देखता हुआ) महाराज! मेवाड के मन्त्री भामाशाह के समान कोई आता हुआ प्रतीत होता है।
प्रताप–हूँ, क्या कहा। भामाशाह? उसे यह कैसे मालूम हुआ? ठीक है, उसकी प्रतीक्षा करते है।(भामाशाह धनराशि की पोटली लेकर आता है।)
भामाशाह–(प्रणाम करके) अन्नदाता! सेवक को छोडकर श्रीमान् कहाँ प्रस्थान कर रहे है?
प्रताप–(लम्बी श्वास लेकर) भाई! कहीं भी नहीं। जाने के लिए भी समर्थ नहीं हूँ। पास में न तो धन है और न ही सेना है। अपने देश की रक्षा कैसे करूँ। इसी से मन काँप रहा है।

(5)प्रतापः–(सहर्षम् आदाय) धन्यः असि मन्त्रिवर्य! धन्यः। त्वदीया जननी धन्या। कथ्यतां तु अभिन्नहृदय! अस्यां कियती सम्पतिः?
भामाशाहः–(प्रसन्नमुखः प्रणम्य) महाराज! इयति एव स्वल्पतमा यद् अनया द्वादशवर्षाणि यावत् पञ्चविंशतिसहस्त्रसैनिकाः सहर्षं योद्धुं शक्नुवन्ति।
प्रतापः–अहो! तदा तु किं कथनीयम्? महत्कार्यं सेतस्यति अनया।(सर्वान् सम्बोध्य) अद्य अस्मात् एव क्षणात् राणा स्वदेशस्य पारतन्त्र्य श्रृंखला त्रोटयितुं शत्रून् संहारयितुं धर्मं रक्षितुं च योत्स्यते,योत्स्यते अवश्यं योत्स्यते।
हिन्दी अनुवाद–प्रताप–(प्रसन्नता से लेकर) हे मन्त्रिश्रेष्ठ! आप धन्य हो, धन्य हो। तुम्हारी माता धन्य है। हे प्रिय मित्र! कहो, इसमें कितनी सम्पति है?
भामाशाह–(प्रसन्नचित प्रणाम करके) हे महाराज! इतनी ही थोडी–सी यह सम्पति है कि इससे बारह वर्षों तक पच्चीस हजार सैनिक प्रसन्नता से युद्ध कर सकते है।

CBSEBHINDER

प्रताप– अहो! तब तो क्या कहना चाहिए? इससे तो महान् कार्य सम्पन्न होगा(सभी को सम्बोधित करके) आज इसी क्षण से यह महाराणा प्रताप अपने देश की गुलामी की जंजीरों को तोडने के लिए शत्रुओं का विनाश करने के लिए और धर्म की रक्षा के लिए युद्ध करेगा, युद्ध करेगा, अवश्य ही युद्ध करेगा।

प्रश्न–(14) अधोलिखित पद्यांशस्य हिनदी भाषायां अनुवादं करोतु–

(1)पृथिव्यां त्रिणि रत्नानि जलमन्नं सुभाषितमृ।
मूढैः पाषाण–खण्डेषु रत्नसंज्ञा विधीयते।।

प्रसंग–प्रस्तुत श्लोक हमारी संस्कृत की पाठयपुस्तक'स्पन्दना' के सुभाषित रत्नाानि नामक पाठ से लिया गया है।इस श्लोक में त्रि–रत्न का वर्णन किया गया है।

व्याख्या–इस पृथ्वी पर तीन ही रत्न है–जल,अन्न और सुभाषित(मीठी वाणी)। मूर्ख व्यक्ति इन पत्थरों के टुकडों को रत्न समझते है।

(2)पात्रापात्र–विवेकोऽस्ति धेनुपन्नगयोः इव।
तृणात्संजायते क्षीरं क्षीरात्संजायते विषम्।।

प्रसंग–प्रस्तुत श्लोक हमारी संस्कृत की पाठयपुस्तक' स्पन्दना' के "सुभाषित रत्नाानि" नामक पाठ से लिया गया है। इस श्लोक में योग्य और अयोग्य पात्र का वर्णन किया गया है।

व्याख्या–पात्र और अपात्र का भेद तो गाय और सर्प के समान है।गाय घास खकर भी दूध देती है किन्तु सर्प उस दूध को पीकर भी जहर उत्पन्न करता है।

(3)प्रियवाक्य प्रदानेन सर्वे तुष्यन्ति जन्तवः।
तस्माद् तदेव वक्तव्यं वचने का दरिद्रता।।

प्रसंग–प्रस्तुत श्लोक हमारी संस्कृत की पाठयपुस्तक' स्पन्दना' के "सुभाषित रत्नाानि" नामक पाठ से लिया गया है। इस श्लोक में बताया गया है कि प्रिय वचनों में असीम शक्ति होती है जबकि कटु बोलने से विरोधी जन्मते है।

व्याख्या–अच्छे वाक्य बोलने से सभी प्राणी सन्तुष्ट होते है तो उन अच्छे वचनों को बोलने में दरिद्रता (कंजूसी) नहीं करनी चाहिए अर्थात् सबको प्रिय वचन बोलने चाहिए क्योकि बोलने में कोई दरिद्रता नहीं है।

(4)विद्या विवादाय धनं मदाय़, शक्तिः परेषां पर पीडनाय।
खलस्य साधोर्विपरीतमेतत्, ज्ञानाय दानाय च रक्षणाय।।

प्रसंग–प्रस्तुत श्लोक हमारी संस्कृत की पाठयपुस्तक' स्पन्दना' के "सुभाषित रत्नाानि" नामक पाठ से लिया गया है। इस श्लाक में दुर्जन और सज्जन अपने ज्ञान,धन और शक्ति का उपयोग कैसे करते है। उसका वर्णन किया गया है।

व्याख्या–दुष्ट व्यक्ति की विद्या विवाद के लिए, धन घमण्ड के लिए तथा शक्ति दूसरों को पीडित करने के लिए होती है।जबकि सज्जन की ये सम्पत्तियाँ विपरीत होती है।सज्जन की विद्या ज्ञान के लिए, धन दान के लिए तथा शक्ति दूसरों की रक्षा के लिए होती है।

(5)अजरामरवत् प्राज्ञो विद्यामर्थं च चिन्तयेत्।
गृहीत इव केशेषु मृत्युना धर्ममाचरेत्।।

प्रसंग–प्रस्तुत श्लोक हमारी संस्कृत की पाठयपुस्तक' स्पन्दना' के "सुभाषित रत्नाानि"शीर्षक पाठ से उद्धृत किया गया है। इस श्लोक में विद्या और घन का अर्जन करते हुए हमेंशा धर्माचरण करने की प्रेरणा दी गई है।

CBEO BHINDER

व्याख्या–बुद्धिमान् व्यक्ति स्वयं को अजर एवं अमर के समान मानकर विद्या एवं धन की प्राप्ति का विचार करना चाहिए तथा मृत्यु ने केश पकड रखे हैं अर्थात् मृत्यु निकट ही है ऐसा मानकर धर्म का आचरण भी करना चाहिए।

(6)पराक्षे कार्यहन्तारम् प्रत्यक्षे प्रियवादिनम्।
वर्जयेतादृशं मित्रं विषकुम्भं पयोमुखम्।।
प्रसंग–प्रस्तुत श्लोक हमारी संस्कृत की पाठयपुस्तक' स्पन्दना' के "सुभाषित रत्नाानि"शीर्षक पाठ से उद्धृत किया गया है। इस श्लोक में पीठ पिछे कार्य को बिगाडने वाला और सामने मधुर बोलने वाले मित्र का त्याग कर देने की प्रेरणा दी गई है।
व्याख्या–पीठ पिछे काम को बिगाडने वाले तथा सामने मधुर बोलने वाले,जिसके ऊपर–ऊपर (मुख भाग पर) दूध लगा हो,ऐसे जहर से भरे घडे के समान मित्र को त्याग देना चाहिए।

(7)अहिंसा परमो धर्मस्तथाऽहिंसा परं तपः।
अहिंसा परमं सत्यं यतो धर्मः प्रवर्तते।।
प्रसंग–प्रस्तुत श्लोक हमारी संस्कृत की पाठयपुस्तक' स्पन्दना' के "सुभाषित रत्नाानि"शीर्षक पाठ से उद्धृत किया गया है। इस श्लोक में अहिंसा धर्म के महत्व का वर्णन करते हुए कहा गया है कि–
व्याख्या–अहिंसा सर्वोच्च धर्म है,अहिंसा सर्वोच्च तपस्या है तथा अहिंसा ही सर्वोच्च सत्य है, क्योंकि
अहिंसा से ही धर्म चलता है। अर्थात् मन, वचन एवं कर्म से प्राणियों को पीडित न करना ही सर्वश्रेष्ठ धर्म,तप एवं सत्य है।

(8)मरूः सुवर्णो पहि येन दृष्टः किं तेन दृष्टं कुहचित् सुदृश्यम्।
स्फुटं मरौ भान्ति सुमेरूश्रृंगा शिलासु कृष्णासु न ते हि मृग्याः।।
प्रसंग–प्रस्तुत पद्यांश हमारी संस्कृत की पाठयपुस्तक' स्पन्दना' के "मरू सौन्दर्यम्"शीर्षक पाठ से उद्धृत किया गया है। इस पद्य में कवि ने मरू–प्रदेश के सौन्दर्य और विशेषताओं का वर्णन किया है।
व्याख्या–सुन्दर वर्ण वाला मरू–प्रदेश जिसने नहीं देखा उसके द्वारा कहाँ पर दर्शनीय क्या देखा गया। जो सुमेरू पर्वत के शिखर मरू–प्रदेश में स्पष्ट सुशोभित होते है, उन्हें काली शिलाओं में नहीं खोजना चाहिए।

(9)गावः प्रसन्नाः मनुजाः प्रसन्नाः व्रतदानयज्ञैः।
किं नाम तद्यन्न मरौ समृद्धं विद्या–समृद्धो भवता विधेयः।।
प्रसंग–प्रस्तुत पद्यांश हमारी संस्कृत की पाठयपुस्तक' स्पन्दना' के "मरू सौन्दर्यम्"शीर्षक पाठ से उद्धृत किया गया है। इस पद्य में कवि ने मरू–प्रदेश के सौन्दर्य और समृद्धि का वर्णन किया है।
व्याख्या–मरूस्थल में गायें प्रसन्न (सन्तुष्ट) है, मनुष्य प्रसन्न है और व्रत, दान एवं यज्ञों से देवता भी प्रसन्न है। एंसा क्या है, जिससे मरूप्रदेश सम्पन्न नहीं है? अर्थात् सभी से सम्पन्न है। अतः इस मरूप्रदेश को आपके द्वारा विद्या से सम्पन्न करना चाहिए।

प्रश्न–(15) अधोलिखित गद्यांशं पठित्वा एतदाधारित प्रश्नानाम् उत्तराणि यथानिर्देशं लिखत–
(1) वैदिकसाहित्यं प्रमुखतया द्विविधं अस्ति–मन्त्ररूपः ब्राह्मणरूपश्च।मन्त्र समुदायः एव संहिता शब्देन व्यवह्रियते ब्राह्मणरूपः वेदभागः संहिता भागस्य व्याख्यारूपः विद्यते। ब्राह्मणभागः

CBEO BHINDER

यागस्वरूपबोधकः अस्ति। एषः त्रिधा विभक्तः भवति–ब्रह्मण आरण्यकम उपनिषद् च।
यज्ञस्वरूप–प्रतिपादकः ब्राहनणभागः। अरण्यो पठिताः यज्ञस्य आध्यात्मिकरूप विवेचयन्तः वेदभागः आरण्यकानि। उपनिषदः ब्राम्हात्मबोधिकाः मोक्षसाधिकाः सन्ति।
वेदस्य अन्तिमरूपतया उपनिषद 'वेदान्तः' इत्युच्यते। ब्राहम्णभागः गृहस्थानां कृते उपयोगी, आरण्यकभागः वानप्रस्थानां कृते, उपनिषद् भागश्च संन्यस्तानां हेतो बहुपयोगी भवति।
प्रश्नाः– (क) अस्य गद्यांशस्य समुचितं शीर्षक लिखतु।

(ख) यथा निर्देशं प्रश्नान् उतरतु–

1. ब्राहम्णभागः कस्य बोधकः अस्ति?
2. मन्त्रसमुदायस्य अपरं नाम किम् अस्ति?
3. यज्ञस्य आध्यात्मिंक रूप के विवेचयन्ति?
4. संन्यस्तातां कृते कः बहुपयोगी भवति?
5. ब्राहम्णग्रन्थाना कति भागः संन्ति?

(ग) यथानिर्देशं प्रश्नान् उत्तरतु–

1. 'ब्राहम्णभागः यागस्वरूपबोधकः अस्ति' अत्र कर्तृपदं लिखतु।
2. 'एषः विभक्तिः भवति' अत्र क्रियापदं लिखतु।
3. 'वैदिकसाहित्य प्रमुखतया द्विविघम्' अत्र विशेषणं विशेष्यपदं किम?

उत्तराणि–(क) वैदिक साहित्यम्

(ख) 1. यागस्वरूपबोधकः।
2. संहिता।
3. आरण्यकानिः।
4. उपनिषद्भागः।
5. त्रिधाः।

(ग) 1. ब्राहम्णभागः।
2. भवति।
3. 'वैदिकसाहित्यं' विशेष्यपदम्, द्विविधम् विशेषण,

(2)दैनन्दिनव्यवहारे यः सहायतां करोति सः बन्धुः भवति। यदि विश्वे सर्वत्र एताद्वशः भावः भवेत् तदा विश्वबन्धुत्व भवति। परन्तु अधुना संसारे कलहस्य अशान्तेः च वातावरणम् अस्ति। मानवाः परस्परं न विश्वसन्ति। ते परस्य कष्टं स्वकीयं कष्टं न गणयन्ति। अपि च समर्थाः देशाः असमर्थान् देशान् प्रति उपेक्षाभावं प्रदर्शयन्ति, तेषां उपरि स्वकीयं प्रभुत्वं स्थापयन्ति।संसारे सर्वत्र विद्वेषस्य शत्रुतायाः हिंसायाः च भावना दृश्यते, देशानां विकासः अपि अवरूद्धः भवति ।
इयं महती आवश्यकता वर्तते यत् एकः देशः अपरेण देशेन सह निर्मलेन हदयेन बन्धुतायाः व्यवहांर कुर्यात्। विश्वस्य जनेषु इयं भावना आवश्यकी। ततः विकसिताविकसितयोंः देशयोंः मध्ये स्वस्था स्पर्धा भविष्यति। सर्वे देशा ज्ञानविज्ञानयोंः क्षेत्रे मैत्री भावनया सहयोगेन च समृद्विं प्राप्तुं समर्था भविष्यन्ति। सूर्यचन्द्रयोः प्रकाशः सर्वत्र समानरूपेण प्रसरति। प्रकृतिः अपि सर्वेषु समत्वेन व्यवंहरति। तस्मात् अस्माभिः सर्वेः परस्परं वैर–भावम् अपहाय विश्वबन्धुत्वं स्थापनीयम्।
प्रश्ना–(क) अस्य गंद्याशस्य समुचिंत शीर्षकं लिखतु।
(ख) यथानिर्देशं प्रश्नान् उत्तरतु–
1. दैनन्दिन–व्यवहारे बन्धुः कः भवति?
2. समर्थाः देशाः कान् प्रति उपेक्षाभावं प्रदर्शनयन्ति?
3. अधुना संसारे कस्य वातावरणम् अस्ति?
4. सर्वेषु समत्वेन का व्यवहरति?
5. कयोः प्रकाशः सर्वत्र समानरूपेण प्रसरति?

(ग) यथा निर्देशं प्रश्नानाम् उत्तराणि लिखत–

CHEO BHINDER

1. ''मानवाः परस्परं न विश्वसन्ति'' अत्र कर्तपदं लिखत।
2. ''ते परस्य कष्टं ....न गणयन्तिं'' ते इति कर्तृपदस्य क्रिया पदं किम्?
3. '' इयं महति आवश्यकता कर्तते'' अत्र विशेषणपदं विशेष्यपदं लिखत।

उत्तराणि–

(क) विश्वबन्धुत्वम्।

(ख) 1. दैनन्दिनव्यवहारे यः सहायतां करोति सः बन्धुः भवति।
2. असमर्थान् देशान् प्रति।
3. कलहस्य अशान्तेः च वातावरणम्
4. प्रकृतिः
5. सूर्यचन्द्रयोः

(ग) 1. कर्तृपदम्–मानवाः
2. क्रियापदम्–गणयन्ति।
3. विशेषणपदम्–महति, विशेष्यपदम्–आवश्यकता।

(3)परेषाण् उपकारः परोपकारः उच्यते। सर्वः स्वार्थं समीहते'' इत्यपि कस्यचित् कवेः उक्तिः अस्ति। स्वार्थाय सर्वेऽपि प्राणिनः जीवन्ति। किन्तु यस्य जीवनम् अन्येभ्यः अस्ति, अपरेषां प्राणिनां सुखाय यः प्रयतते, कष्टं सहते च वस्तुतः तस्यैव जीवनं सार्थकम् अस्ति। पश्य, गावः अन्येभ्यः दुग्धं प्रयच्छन्ति, अतः जनाः ''मातर'' इति वदन्ति। नदी अपि स्वजलं स्वयं न पिबति,अन्येषां प्रणिनां कुते ददाति।मेघान् पश्यत स्वजलं सर्वेभ्यः वितरन्ति। पुष्पाणि सर्वेभ्यः सुगन्धं वितरन्ति। वृक्षाः फलानि प्रयच्छन्ति। मातृसमा उपकारिणी का विद्यते जगते? अतः स्वार्थं विहाय अन्येभ्यः जीवनमेव वरम्।

प्रश्ना– (क)अस्य गद्यांशस्य समुचितं शीर्षक लिखत।

(ब) यथा निर्देशं प्रश्नानाम् उत्तराणि लिखत–
1. सर्वे किं समीहन्ते?
2. काः अन्येभ्यः दुग्धं प्रयच्छन्ति?
3. नदी किं न पिबति?
4. किं वरं विद्यते?
5. किं नाम परोपकारः?

(ग) यथा निद्रेशं प्रश्नानाम् उत्तराणि लिखत–
1. '' अतः जनाः ''मातर'' इति वदन्ति। अत्र कर्तृपदं लिखत।
2. ''वृक्षाः फलानि प्रयच्छन्ति'' अत्र क्रियापदं लिखत।
3. ''मातृसमा उपकारिणी का विद्यते?'' अत्र विशेषणपदं लिखत।
4. ''अतः स्वार्थ विहाय अन्येभ्यः जीवनमेव वरम्'' अत्र विशेष्यपदं लिखत।

उत्तराणि–

(क) परोपकारः

(ख) 1. सर्वे स्वार्थ समीहन्ते।
2. गावः अन्येभ्यः दुग्धं प्रयच्छन्ति।
3. नदी स्वजलं स्वयं न पिबति।
4. स्वार्थं विहाय अन्येभ्यः जीवनमेव वरम्।
5. परेषाम् उपकारः नाम परोपकारः।

(ग) 1.जनाः।
2. प्रयच्छन्ति।
3. उपकारिणी ।
4. जीवनम्।

CBEO BHINDER

(4)सताम् आचारः सदाचारः इति कथ्यते। सज्जनाः यथा आचरन्ति तथैव आचरणो सदाचारो भवति। ते सर्वैः सह शिष्टतापूर्वकं व्यवहारं कुर्वन्ति। सदाचारस्य संतत्यैव संसारे जनः उन्नतिं करोति। देशस्य राष्ट्रस्य, समाजस्य, जनस्य च उन्नत्यै सदाचारस्य महती आवश्यकता वर्तते। सदाचारेणैव जनाः ब्रह्मचारिणो भवति। सदाचारेणैव शरीरं परिपुष्टं भवति। सदाचारेण बुद्धिः वर्धते। सदाचारेणैव मनुष्यः सत्यभाषणम् अन्यच्च सत्कर्म कर्तुं प्रवृत्तों भवति। अतएवं पूर्वैः महर्षिभिः 'आचारः परमोधर्मः'' इत्युक्तम्।

संसारे सर्वत्र सदाचारस्यैव महत्वं दृश्यते। ये सदाचारिणो भवन्ति, ते एवं सर्वत्र आदंर लभन्ते। वेदरामायणमहाभारतेष्वपि सदाचारस्य महिमा वर्णिता वर्तते। सदाचाराभावेवैन चतुवैदविदपि रावणो राक्षसः इति कथ्यते। अतः सर्वैः जनैः स्वोन्नत्यै सदाचारः पालनीयः।

प्रश्नाः–(क) अस्य गद्यांशस्य समुचितं शीर्षकं लिखत।

(ख) यथानिर्देशं प्रश्नान् उत्तरतु–

1. केषांम् आचारः सदाचारः इति कथ्यते?
2. केन बुद्धिः वर्धते?
3. कया संसारे जनः उन्नति करोति?
4. महर्षिभिः आचारः कीद्वशो धर्मः करोमिः?
5. सर्वैः जनैः स्वोन्नत्यै सदा कः पालनीयः?

(ग) यथानिर्देशं प्रश्नान् उत्तरतु–

1. '' सदाचारेणव शरीरं परिपुष्टं भवति'' इत्युस्मिन् वाक्ये कर्तृपदं किम् अस्मि?
2. '' तेएव सर्वत्र आदर.................................'' अत्र पूरणीयं समुचितं क्रियापदं किम्?
3. ''सर्वे' जनाः '' इत्यनयोंः पदयो': विशेषणपदं विशेष्यपदं च लिखत।

उत्तराणि–

(क) सदाचारस्य महत्वम्।

(ख) 1. सताम्
2. सदाचारेण।
3. सदाचारस्य सत्तयैव संसारे जनः उन्नतिं करोति।
4. महार्षिभिः आचारः परमोधर्मः कथितः।
5. सर्वे' जनैः सवोन्नत्यै सदा सदाचारः पालनीयः।

(ग) 1. शरीरम्।
2. लभन्ते।
3. विशेषणपदं–सर्वैः, विशेष्यपदं–जनैः

(5)अस्मिन् संसारे असंख्याः भाषाः सन्ति। तासु भाषासु संस्कृत भाषा सर्वोत्तमा विद्यते। संस्कृता परिकृता परिष्कृता दोषरहिता भाषा एवं संस्कृत भाषा कथ्यते। इयमेव भाषा देवभाषा, गीर्वाणगी, सुरवाणी इत्यादिभिः शब्दैः संबोध्यते। एतानि नामानि एव अस्या महत्वं सूचयन्ति।

संस्कृतभाषा जगतः सर्वासां भाषाणां जननी अस्ति। सर्वभाषाणां मूलरूप ज्ञानाय एतस्या आवश्यकता भवति। याद्वश महत् साहित्यं संस्कृत भाषायाः अस्ति ताद्वशं अन्यासां भाषाणां नास्ति। अस्यामेव भाषायां ब्राहम्ण–ग्रन्थाः आरण्यकाः अध्यात्मविषयप्रतिपादिका उपनिषदः वेदादयश्च सन्ति। आदिकाव्यं रामायणं वीरकांव्यं महाभारतमपि संस्कृतस्य गौरव वर्धयतः। अनयोंः ग्रन्थयोः विषयं गृहीत्वा एवं विशालस्य (संस्कृत) साहित्यस्य रचना संजाता।

प्रश्नाः–(क) अस्य गद्यांशस्य समुचिंत शीर्षकं लिखत।

(ख) यथा निर्देशं प्रश्नान् उत्तरतु–

1. सर्वोत्तमा भाषा का विद्यते?
2. सर्वभाषाणां मूलरूपं ज्ञानाय कंस्याः आवश्यकता भवति?

3. कीदृशी भाषा संस्कृतभाषा कथ्यते?
4. संस्कृतभाषा कैः शब्दैः संबोध्यते?
5. वीरकाव्यं किम् कथ्यते?

(ग) यथानिर्देशं प्रश्नान् उत्तरतु–

1. '' अस्मिन् संसारे असंख्याः भाषाः सन्ति।'' इत्यत्र सन्ति इति कियापदस्य कृते कर्तपदं किम?
2. ''संस्कृतभाषा सर्वोतमा विद्यते''–इत्यत्र कियापदम् किम्?
3. अस्मिन् गद्यांशे 'असंख्याः' इति विशेषणपदस्य विशेष्यं किम्?
4. 'सर्वासां भाषाणाम्'' इत्यत्र विशेषणपदं किम्?

उत्तराणि–

(क) संस्कृतभाषाया महत्वं।

(ख) 1. संस्क्तभाषायाः।
2. संस्कृतभाषायाः।
3. संस्कृता परिष्कृता दोषरहिता भाषा संस्कृतभाषा कथ्यते।
4. संस्कृतभाषा देवभाषा, गीर्वाणगीः, सुरवाणी इत्यादिभिः शब्दैः संबोध्यते।
5. वीरकाव्य महाभारतं कथ्यते।

(ग) 1. असंख्याः भाषाः।
2. विद्यते।
3. भाषाः।
4. सर्वासाम्।

प्रश्न–(16)–(पत्र/प्रार्थनापत्र)

प्रश्न–(1)भवान् दशम्यां कक्षायाः छात्रः सुरेश अस्ति।स्व विद्यालयस्य प्रधानाचार्याय दिन त्रयस्य रूग्णतावकाशार्थं प्रार्थना पत्रं लिखतु। अथवा

कुटुम्बस्य कुशलं जानीतुं अनुजं प्रति पत्रं अधोलिखित पत्र मंजुषा सहायतया रिक्त स्थानानि पूरयित्वा लिखत। (शीघ्रमेव, पूर्णतः, सकुशलं, कुटुम्बस्य, स्वास्थ्य, नूतनम्)

उदयपुरतःप्रिय चारूदत्तः

दिनांक–04–01–2021शुभाशिषः।अद्यः प्रातः अहं गृहं(1).......................समागतः। अत्र नास्ति किमपि(2)...................मम प्रस्थानकाले पितामही(3)............................स्वस्था नासीत। तस्या(4)........................विषये चिन्तितोऽस्मि। तस्या(5).........................कुशलवार्ता(6)..................प्रेषणीया।

शुभेच्छु

सुदेशः

(उत्तर–(1)सकुशलं (2)नूतनम् (3)पूर्णतः (4)स्वास्थ्य (5)कुटुम्बस्य (6)शीघ्रमेव)

प्रश्न–(2)भवान् दशम्याः कक्षायाः छात्रः महेशः अस्ति। स्व विद्यालयस्य प्रधानाध्यापकाय भ्रातुः विवाहे उपस्थातुं दिन द्वयस्य अवकाशार्थं प्रर्थनापत्रं लिखतु।

अथवा

भवान् भरतः। भवता विद्यालये सर्वश्रेष्ठ कीडकस्य पुरूस्कारः प्राप्तः स्व मातरं सूचयितुं मंजूषापद सहायतया रिक्त स्थानानि पूरयतु।

(पाठयामि, भवत्या, निवेदयतु, पुरूस्कारं, छात्रावासे, ज्ञानम्)

अजमेर नगरम्

दिनांक–04–01–2021

परमपूज्यमातुः चरणयोः प्रणामांजलिः।

अत्र सर्वं कुशलं अस्ति।(1)....................आशीर्वादने अहं विद्यालये सर्वश्रेष्ठ कीडकस्य (2)........................प्राप्तवान्। अहं सायं(3).............................अष्टमकक्षायाः छात्रान्

संस्कृतं(4)........................ । अनेन मम अपि(5)..................वर्धते। प्रधानाचार्यः अपि एतद् ज्ञात्वा प्रसन्नः अभवत्। पितृ चरणयोः मम प्रणामान्(6)........................ ।

भवत्याः पिय पुत्रः

भरतः

(उत्तर–(1)भवत्या (2)पुरस्कारं (3)छात्रावासे (4)पाठयामि (5)ज्ञानम् (6) निवेदयतु)

प्रश्न–(3)भवान् राजकीय उच्च माध्यमिक विद्यालय कंचनपुरस्य दशम्याः कक्षायाः छात्रः सोमनाथः अस्ति। स्व विद्यालयस्य प्रधानाचार्याय आवश्यक कार्यवशात् दिन द्वयस्य अवकाशार्थ प्राथ्रनापत्रं लिखत–

अथवा

भवान् सुरेशः मातरं प्रति पत्र मंजूषा पदं सहायतया लिखत–

(सम्यक्, मुख्यातिथिः, वार्षिकोत्सवः, उदयपुरतः, पितरम्, अभिनयम्)

(1)................................

दिनांक–05.01.2021

पूजनायाः मातृचरणाः।

नमोनमः।अत्र कुशलं तत्रास्तु। मम विद्यालये(2).......................आसीत। तत्र अहम् एकम् (3).......................कृतवान्। मन्त्रिमहोदयः(4)........................रूपेण आगतवान्। मम अध्ययनम् (5)......................चलति। गृहे सर्वेभ्यः नमोनमः अहम्(6)..........................प्रणमामि।

भवदीयः

सुरेशः

(उत्तर–(1)उदयपुरतः (2)वार्षिकोत्सव (3)अभिनयम् (4)मुख्यातिथिः (5)सम्यक् (6) पितरम्)

प्रश्न–(4)भवान् दशम्याः कक्षायाः महेन्द्रः अस्ति। स्थानान्तरण प्रमाण पत्रं प्राप्तुं स्व प्रधानाचार्याय प्रार्थना पत्रं लिखत।

अथवा

भवती संयोगिता। स्वकीया सखीं मंजुं प्रति स्वदिनचर्यायाः विषये पत्रं लिखत। मंजूषा सहायतया पूरयतः।

(ज्ञातुम्, संध्यादिकं, दिनचर्या, विद्यालयं, उत्तिष्ठामि,तत्रास्तु)

भरतपुरतः

दिनांक–06.01.2021

पिय सखी मंजो!

अत्र कुशलं (1)...................... । आशासे भवती अपि कुशलिनी। भवती मम दिनचर्या(2)............................इच्छसि। अतः पत्रं लिखामि। अहम् पंच वादने (3)...................... । ततः स्नानं पश्चात् व्यायामं करामि। सप्तवादनतः अध्ययनं प्रचलति। दशवादने भेजनं कृत्वा(4).....................गच्छामि। सायं पंच वादने क्रीडामि। सायं सप्तवादने(5)...................... कृत्वा भेजनं करामि। रात्रौ दशवादनपर्यन्तं पठामि। इत्यमेव मम(6)..................... ।

शेष कुशलम्।

भवत्याः सखी

संयोगिता

(उत्तर–(1)तत्रास्तु (2)ज्ञातुम् (3)उत्तिष्ठामि (4)विद्यालयं (5)संध्यादिकं (6) दिनचर्या)

प्रश्न–(5)भवान् गोपालः विद्यालयस्य शुल्कमुक्त्यर्थं स्वस्य प्रधानाचार्याय प्रार्थनापत्रं लिखत।

अथवा

CBEO BHINDER

भवान् राकेशः भवतः विद्यालयस्य छात्रान् शिक्षा यात्रायै जोधपुरम् नेष्यति। पितः आज्ञाप्राप्त्यर्थम् पत्र मंजूषा पद सहायतया पूरयित्वा लिखत।

(कुशलता, ऐतिहासिकं, अम्बायैः, भवन्तः, शिक्षायात्रायै, पितृमहोदयाः)

छात्रावासतः

दिनांक—05.01.2021

आदरणीयाः(1)..................................

सादरं नमोनमः।

भवताम् पत्रम् प्राप्तम्(2)............................च ज्ञाता। मम विद्यालयः शरदावकाशे छात्रान्(3).........................जोधपुरम् नेष्यति। अहम् अपि एतद्(4).......................नगरं द्रष्टुम् इच्छामि। महयम् यात्राव्ययार्थम् पंचशतकम् रूप्यकानि प्रेषयन्तु भवताम्। शेष कशलम्।(5).... ....मम प्रणमाः अनुजाय च स्नेहः।

(6)............................

राकेशः

(उत्तर—(1)पितृमहोदयाः (2)कुशलता (3)शिक्षायात्रायैः (4)ऐतिहासिकम् (5)अम्बायैः (6) भवन्तः)

प्रष्न—(1)प्रार्थना पत्राणि—

सेवायाम्,

श्रीमन्तः प्रधानाचार्यमहोदयः

राजकीय उच्चमाध्यमिक विद्यालयः

जयपुरम् (राज.)

विषयः—दिन द्वयस्य रूग्णतावकाशाथ प्रार्थनापत्रम्।

महोदयः,

उपर्युक्तविषयान्तर्गतेनिवेदनम् अस्ति यत् अहं गतदिवसात् अतीव रूग्णोऽस्मि। अतः अहं विद्यालयम् आगन्त ुसमर्थः नास्मि। प्रार्थना अस्ति यत ्दिनांक13.03.2020 तः 01.5.03. 2020 दिनांक पर्यन्तं दिनत्रयस्य अवकाशं स्वीकृत्य माम् अनंगृहिष्यन्ति।

दिनांक

13.03.2020

भवताम् आज्ञाकारी शिष्यः

सुरेशः

कक्षा—दशमी

प्रष्न—(2) सेवायाम्,

श्रीमन्तः प्रधानाचार्यः महोदयः

राजकीय उच्च माध्यमिक विद्यालयः

उदयपुरम्

विषयः—दिन द्वयस्य अवकाशार्थम् प्रार्थनापत्रम्।

महोदयः,

उपर्युक्तविषयान्तर्गतनिवेदनम् असित यत् मम ज्येष्ठ भ्रातुः विवाह 01.01. 2021 दिनांके निश्चितः। वरयात्रा जयपुरं गमिष्यति। अतः दिन द्वयस्य अहं विद्यालयम् आगन्तुं असमर्थः अस्मि।

CBEO BHINDER

माम दिनांक 01.01.2021 तः 03.01.2021 पर्यन्तं दिन त्रयस्य अवकाशं स्वीकृत्य माम् अनुग्रहिष्यन्ति।।
दिनांकः–12.09.2020

भवताम् आज्ञाकारीषिष्यः
योगेशः
कक्षा–दशमी

प्रष्न–(3) सेवायाम्,
श्रीमन्तः प्रधानाचार्यमहोदयः
राजकीय उच्चमाध्यमिक विद्यालयः
कंचनपुरम्
विषयः–दिन द्वयस्य अवकाशार्थं प्रार्थनापत्रम्।
महोदयः,
उपर्युक्तविषयान्र्तगतेनिवेदनम् अस्ति यत् मम गृह`अत्यावश्यकम् कार्यं वर्तते। अतः अहं विद्यालयम् आगन्तुं समर्थः नास्मि। प्रार्थना अस्ति यत् दिनांक 11.03.2020 तः 12.03.2020 दिनांक पर्यन्तं दिन द्वयस्य अवकाशं स्वीकृत्य माम् अनुगृहिष्यन्ति।
दिनांक
13.03.2020

भवताम् आज्ञाकारी शिाष्यः
सोमनाथः
कक्षा–दशमी

प्रष्न–(4) सेवायाम्,
श्रीमन्तः प्रधानाचार्यमहोदयः
राजकीय उच्चमाध्यमिक विद्यालयः
भरतपुरम् (राज.)
विषयः–स्थानान्तरण–प्रमाण पत्र प्राप्त्यर्थम्।
महोदयः,
उपर्युक्त विषयान्र्तगत निवेदनम् अस्ति यत् मम पितुः स्थानान्तरण ंबीकानेरनगरे संजातम्। वयम् सर्वेऽपि परिवारिक जनाः तत्रैव गमिष्यामः। ममापितैः सह तत्र गमनं निष्चितमेव। अहं अत्र पठितुं असमर्थोऽस्मि। अतः प्रार्थना अस्ति यत् मह्यं स्थानान्तरणंप्रमाण पत्रं प्रदाय अनुग्रहिष्यन्ति श्रीमन्तः।
दिनांक
13.03.2020

भवताम् आज्ञाकारी शिष्यः
महेन्द्रः

कक्षा–दशमी

CBEO BHINDER

प्रष्न–(5) सेवायाम्,

श्रीमन्तः प्रधानाचार्यमहोदयः
राजकीय उच्चमाध्यमिक विद्यालयः
भीण्डर (राज.)

विषयः–शुल्कमुक्त्यर्थम् प्रार्थना पत्रम्।

महोदयः,

उपर्युक्त विषयान्तर्गत निवेदनम् अस्ति यत् अहं भवतां विद्यालये दशम्यां कक्षायां पठामि। मम पिता अतीव निर्धनः कृषकः अस्ति। अतः मम परिवारस्य आर्थिकदशा समीचीना नास्ति। मम पिता मदीयं विद्यालय शुल्क प्रदातुं असमर्थः अस्ति। अतः प्रार्थना अस्ति यत् मह्यं शुल्कमुक्तिं प्रदाय अनुग्रहिष्यन्ति श्रीमन्तः।

दिनांक
13.03.2020

भवताम् आज्ञाकारी शिष्यः
गोपालः
कक्षा–दशमी

प्रश्न–(17)–संवाद लेखनम्–

प्रश्न–(1)मंजूषायाः उचितपदैः**"शिक्षक–छात्र"** इति विषये संवादं पूरयतु।

(वयम्, वाद्ययंत्राणि, शोभनम्, परन्तु, गातुम्, महोदये, इच्छन्ति, गायामः)

शिक्षकः–छात्राः! किं भवन्तः किंचित् द्रष्टुम् (1)..................................?
छात्राः–महोदये! (2)........................तु गातुम् इच्छामः।
शिक्षकः–गातुम् इच्छन्ति (3)...........................अहं तु (4)..................न समर्थाः।
छात्राः–(5)......................वयं गास्यामः।
शिक्षकः–(6)..................अहम् अपि गास्यामि।
छात्राः– (7)........................यदि सन्ति शोभनम्।
शिक्षकः–एवं तदा(8).......................वयं।

(उत्तर–(1)इच्छन्ति (2)वयम्(3)परन्तु (4)गातुम्(5)महोदये (6) शोभनम् (7)वाद्ययंत्राणि (8)गायामः)

प्रश्न–(2)मंजूषायाः उचितपदैः**"पिता–पुत्रयोः"** इति विषये संवादं पूरयतु।

(आपणं, शीघ्रम्, पुस्तकम्, फलानि, करोषि, शतम्, स्यूतम्, आगच्छामि)

पिता–पुत्र!किं(1) ....त्वम्?
पुत्रः–(2).....................पठामि पितः।
पिता–पुत्र! (3)......................गत्वा आगच्छसि किम्?
पुत्रः–पितः!(4)..........................लिखित्वा गच्छामि।
पिता–आपणतः(5)...........................आनय।
पुत्रः–(6)......................रूप्यकानि यच्छतु।
पिता–(7)..........................नीत्वा आपणं गच्छ।
पुत्रः–अहम् गत्वा शीघ्रम्(8).......................... ।

(उत्तर–(1)करोषि (2)पुस्तकम्(3)आपणम् (4)शीघ्रम्(5)फलानि (6) शतम् (7)स्यूतम् (8)आगच्छामि)

CBEO BHINDER

प्रश्न–(3)मंजूषायाः उचितपदैः**"धूम्रपान निवारणायः"** इति विषये संवादं पूरयतु।

(गन्तुम्, अस्य, तुभ्यं, धूम्रपानं, स्वास्थ्य, प्रेरणीयाः, मया, दुर्व्यसनस्य)

सोहन–गुरूवर!अहं पश्यामि विद्यालये केचन छात्राः(1)............................कुर्वन्ति।

गुरूः–वत्स!धूम्रपानं(2)..................विनाशकं अस्ति।

सोहन–गुरूवर!कोऽस्य(3).....................निवारणोपायः।

गुरूः–पुत्र!जनजागर्तिरेव(4)....................दुर्व्यसनस्य निवारणोपायः।

सोहन–गुरूवर!(5)............................किं करणीयम्?

गुरूः–त्वया छात्राः(6)..............यत् अस्माभिः धूम्रपानं न करणीयम्।

सोहन–गुरूवर!एवमेव करोमि। अधुना अहं(7)..........................इच्छामि।

गुरूः–वत्स!महत्वपूर्ण विषयोपरि पार्ता कर्तुं(8)........................धन्यवादं ददामि।

(उत्तर–(1)धूम्रपानं (2)स्वास्थ्य(3)दुर्व्यसनस्य (4)अस्य(5)मया (6)प्रेरणीयाः (7)गन्तुम् (8)तुभ्यं)

प्रश्न–(4)मंजूषायाः उचितपदैः**"वार्षिकोत्सवः"** इति विषये संवादं पूरयतु।

(भवेत्, सज्जीकरणं, उक्तवान्, सभामण्डपस्य, माल्यार्पणम्, आनेष्यति, स्वयमेव, कः)

शिक्षकः–श्वः वार्षिकोत्सवः भविष्यति तस्य कृते(1).......................अभवत् किं?

महेशः–कल्पना,रेखा,रमा च(2).......................अलंकारः करिष्यन्ति।

शिक्षकः–पूजासामग्रेः व्यवस्था(3) ....करिष्यति?

कल्पना–महेशः करिष्यति।

शिक्षकः–मुख्यातिथि कः(4)....................?

रेखा–तस्य कृते मनोजः नियुक्तः अस्ति।

शिक्षकः–अध्यक्षमहोदय(5)................आगमिष्यति अथवा कस्यापि दायित्वं निश्चितम्?

मनोज–अध्यक्षमहोदय(6)....................स्वयमेव आगमिष्यामि।

शिक्षक–माल्यार्पणम् कः करिष्यति?

मनोज(7)..........................भवान् एव करिष्यति।

शिक्षक–श्वः कार्यक्रमः व्वस्थितः(8)................................तथा कुर्वन्तु।

(उत्तर–(1)सज्जीकरणम् (2)सभामण्डपस्य(3)कः (4)आनेष्यति(5)स्वयमेव (6)उक्तवान् (7)माल्यार्पणम् (8)भवेत्)

प्रश्न–(5)मंजूषायाः उचितपदैः**सख्योः संवादं** पूरयतु।

(तव, पाठशालायाम्, गच्छासि, स्नेहशील, पंचदश, एका, पाठशाला, आचारः)

रामः–त्वम् कुत्र(1)..........................?

सीता–अहम्(2).......................गच्छामि।

रामः–(3)....................पाठशालायाम् कति शिक्षकाः?

सीता–मम पाठशालायाम्(4)........................शिक्षकाः।

रामः–तव(5)...........................शिक्षिका न अस्ति?

सीता–(6)..........................शिक्षिका अस्ति।

रामः–शिक्षिकाणां(7)........................कीदृशः अस्ति?

सीता–(8)..............................अस्ति।

(उत्तर–(1)गच्छसि (2)पाठशालां(3)तव (4)पंचदश(5)पाठशालायाम् (6)एका (7)आचारः (8)स्नेहशीलः)

CBSEOBHINDER

प्रश्न–(18) अधोलिखित वाक्यानां संस्कृतेन अनुवादं कुरूत–

1.वे दोनों पत्र लिखति है। (तौ पत्रं लिखतः।)
2.ज्ञान के बिना सुख नहीं है। (ज्ञानं विना सुखं नास्ति।)
3.पेड से पत्ते गिरते है। (वृक्षात् पत्त्राणि पतन्ति।)
4.गाँव के बाहर मन्दिर है। (ग्रामात् बहिः मन्दिरः अस्ति।)
5.यह राम का घर है। (इदं रामस्य गृहं अस्ति।)
6.गंगा हिमालय से निकलती है। (गंगा हिमालयात् प्रभवति।)
7.मोहन गेंद से खेलता है। (मोहनः कन्दुकेन क्रन्दुकेन क्रीडति।)
8.सिंह वन में रहता है। (सिंह वने निवसति।)
9.माता पुत्र पर स्नेह करती है। (माता पुत्रे स्निह्यति।)
10.वह राम के साथ बाजार जायेगा। (सः रामेण सह आपणं गमिष्यति।)
11.मोहन कलम से लिखता है। (मोहनः कलमेन लिखतिं)
12.तुम सब प्रातः दौडते हो। (यूयम् प्रातः धावथः।)
13.नगर के चारों ओर वृक्ष है। (नगरं परितः वृक्षाः सन्ति।)
14.मेरी कक्षा में तीस छात्र है। (मम कक्षायां त्रिंशत् छात्राः सन्ति।)
15.गुरू शिष्य पर क्रोध करता है। (गुरूः शिष्याय क्रुध्यति।)
16.मैं कल दिल्ली जाउँगा। (अहं श्वः दिल्ली गमिष्यामि।)
17'वह चित्र देखती है। (सा चित्रं पश्यति।)
18.मोहन राम से सुन्दर है। (मोहनः रामात् सुन्दरतरः।)
19.वह पैर से लंगडा है। (सः पादेन खंजः अस्ति।)
20.दशरथ के चार पुत्र थे। (दशरथस्य चत्वारः पुत्राः आसन्।)
21 बालक को फल अच्छा लगता है। (बालकाय फलं रोचते।)
22 जननी जन्मभूमि स्वर्ग से महान् है। (जननी जन्मभूमिश्च स्वर्गादपि गरीयसी।)
23 मैं कल यहाँ आउँगा। (अहम् श्व अत्र आगमिष्यामि।)
24 हमें संस्कृत पढनी चाहिए। (वयम् संस्कृतम् पठेम।)
25 हम सब नाटक देखतें है। (वयम् नाटकं पश्यामः।)

–इति–

CBEO BHINDER

माध्यमिक परीक्षा मॉडल प्रश्न–पत्र 2021
आदर्श प्रश्न–पत्रम्
संस्कृतम् (तृतीय भाषा)

समय : 3:15 घण्टे (सपाद होरात्रयम्) पूर्णांक : 80

परीक्षार्थिभ्यः सामान्य निर्देशाः

1 परीक्षार्थिभिः सर्वप्रथमं स्वप्रश्नपत्रोपरि नामांक अनिवार्यतः लेख्यः।

2 सर्वे प्रश्नाः अनिवार्याः।

3 प्रत्येकस्य प्रश्नस्योत्तरं उत्तरपुस्तिकायामेव देयम्।

4 प्रत्येकस्य प्रश्नभागस्य उत्तरं क्रमानुसारमेकत्रैव लेखितव्यम्

5 प्रश्नानां अंक भाराणि निम्नानुसाराणि सन्ति।

खण्ड			
खण्ड–अ(A)	1 (i से x) 2 से 11 =20	1	20
खण्ड–ब(B)	12 से 19 त्र 8	2	16
खण्ड–स(C)	20 से 23 त्र 4	4	16
खण्ड–द(D)	24 से 25 त्र 2	5	10
खण्ड–य(E)	26 से 28 त्र 3	6	18

CBEO BHINDER

खण्ड–अ

प्रश्न 01 अद्योलिखित प्रश्नानां उचित क्रमाक्षरं स्व उत्तरपुस्तिकायां लिखतु – (10×1=10)
(क) भारतवर्षस्य उत्तरस्यां दिशि वर्तते –
(अ) हिमाद्रि :/हिमालय : (आ) विन्ध्याचल :
(इ) समुद्रः/इन्दुसरोवर : (ई) गंगासागर :

(ख) बालकस्य किं नाम आसीत् ? (जृम्भस्व सिंह! दन्तांस्ते गणयिष्ये आघृत्य।)
(अ) रिपुदम : (आ) दुष्टदमन :
(इ) अरिदमन : (ई) सर्वदमन :

(ग) मुगलै : सह प्रवृत्तै प्रतापस्य मुख्यं युद्धमासीत् –
(अ) चितौडयुद्धम् (आ) उदयपुरयुद्धम्
(इ) हल्दीघाटीयुद्धम् (ई) चावण्डयुद्धम्

(घ) बाल्यकाले स्वामी केशवानन्द : आसीत् –
(अ) पशुचारक : (आ) चायविक्रेता
(इ) राजसेवक : (ई) रजक : प्रक्षालक :

(ङ :) अंहिसा अस्ति –
(अ) परमोधर्म : (आ) परंतप :
(इ) परमंसत्यम् (ई) उपर्युक्तं सर्वमपि

(च) महाराणा प्रताप : कथं स्वदेशं रक्षितुम् इच्छति –
(अ) धनै : (आ) प्राणै :
(इ) विचारै : (ई) उद्घोषै :

(छ) मरूदेशे के प्रसन्ना : सन्ति –
(अ) गाव : (आ) मनुजा :
(इ) देवा : (ई) एते सर्वेऽपि

(ज) 'वंशभास्कर' इति ख्यातस्य ग्रन्थस्य रचनाकारोऽस्ति –
(अ) भास्कराचार्य : (आ) सूर्यमल्लमिश्रण :
(इ) मल्लिनाथ : (ई) महाराज : सूरजमल्ल :

(झ) पृथिव्यां त्रिषु रत्नेषु एतत् न गण्यते –
(अ) जलम् (आ) अन्नम्
(इ) धनम् (ई) सुभाषितम्

(ञ) ''अपि स्वर्णमयीलंका'' इत्यादौ कः कं प्रतिब्रूते –
(अ) लक्ष्मण : रामं प्रति (आ) राम : लक्ष्मणं प्रति
(इ) राम : हनुमन्तं प्रति (ई) रामलक्ष्मणौ सीतां प्रति

CBEO BHINDER

प्रश्न संख्या 2–3 पर्यन्तं अद्योलिखित सारण्याम् अंकानां स्थाने संस्कृतपदै : समयम् लिखतु –

प्रश्न –2 प्रातः (6.30) .... वादने ईशवन्दना। 1
प्रश्न –3 सांय (7.15) .... वादने प्रीतिभोजनम्। 1

प्रश्न संख्या 4–6 पर्यन्तं अद्योलिखित रेखांकित शब्दं पुनः शुद्धंकृत्वा स्व उत्तरपुस्तिकायां लिखतु –

(4) श्यामः नेत्रात् काणः अस्ति। 1
(5) मोहनः भिक्षुकं वस्त्रं ददति। 1
(6) हिमालयेन गंगा निर्गच्छति। 1

प्रश्न संख्या 7–8 पर्यन्तं अद्योलिखित वाक्यानां वाच्यपरिवर्तनं कुरूत –

(7) सीतया पुस्तकं पठ्यते। 1
(8) अहम् ग्रामं गच्छामि। 1

प्रश्न संख्या 9–11 पर्यन्तं मंजूषाया प्रदत्तैः अव्ययपदैः रिक्तस्थानानि पूरयित्वा लिखतु –

(9) गृहीत .... केशेषु मृत्युना धर्ममाचरत्। (अपि, इव, तत्र) 1
(10) कथमहं .... गच्छामि। (कुत्र, नूनम्, तत्र) 1
(11) जननी जन्मभूमिश्च स्वर्गाद् .... गरीयसी। (यत् अपि, बहिः) 1

(खण्ड–ब)

प्रश्न 12 अद्योलिखित पदयोः सन्धिविच्छेदं कृत्वा सन्धेः नामापि लिखतु –
1 नमस्ते 1
2 कोऽपि 1

प्रश्न 13 अद्योलिखित पदयोः सन्धिं कृत्वा सन्धेः नामापि लिखतु –
1 हरिः + शेते 1
2 पुनः + अत्र 1

प्रश्न 14 अद्योलिखित पदेषु समस्तपदानां विग्रहम् कृत्वा समासस्य नामापि लिखतु –
1 प्रतिदिनम् 1
2 उपकृष्णम् 1

प्रश्न 15 अद्योलिखित विग्रहपदानां समासं कृत्वा समासस्य नामापि लिखतु –
1 जनानाम् अभावः 1
2 विधिम् अनतिक्रम्य 1

प्रश्न 16–17 पर्यन्तं अद्योलिखित रेखांकित पदेषु विभक्ति तत् कारणं च लिखतु –
(i) उदयपुरं परितः जलम् अस्ति। 1
(ii) छात्रः विद्यालयात् बहिः गच्छति। 1

CBEO BHINDER

(iii) दैत्येभ्यः हरिः अलम्। 1

(iv) रामः लक्ष्मणेन सह वनं गच्छति। 1

प्रश्न 18 कोष्ठके प्रदत्त प्रकृति प्रत्ययाभ्यां पदं निर्माय वाक्यं पूरयत

(i) गुरूं .... शिष्यः सुखं लभते। (सेव्+शानच्) 1

(ii) ग्रामं .... तृणं पश्यति। (गम्+शतृ) 1

प्रश्न 19 अद्योलिखित वाक्ययोः रेखांकित पदेषु प्रकृतिं प्रत्ययं च पृथककृत्वा लिखतु।

(i) मानवः सामाजिकः प्राणी अस्ति। 1

(ii) बालकोऽयं गुणवान् अस्ति। 1

(खण्ड–स)

प्रश्न संख्या 20 अद्योलिखितेषु अष्टसु प्रश्नेषु कतिपयानि चत्वारि प्रश्नानां उत्तराणि संस्कृत माध्यमेन लिखतु। (1×4=4)

(i) विद्यायाः प्रकारद्वयं किमस्ति ?

(ii) बालकः कस्य वंशस्य आसीत् ?

(iii) प्रतापस्य शासनकाले कः मुगलशासकः आसीत् ?

(iv) स्वामिनः केशवावन्दस्य संस्कृताध्ययनं कुत्र अभवत् ?

(v) मूढैः कुत्र रत्नसंज्ञा विधीयते ?

(vi) प्रतापः कस्य अभावे किमपि कर्तुम् असमर्थः ?

(vii) चरकाचार्येण मरूभूमेः का विशेषता प्रकटिता ?

(viii) 'जाट–प्लेटो' कः कथ्यते

प्रश्न संख्या 21 अद्योलिखित गद्यांशस्य सप्रसंग हिन्दी भाषयां अनुवादं करोतु – 4

सत्यंवद। धर्मचर। स्वाध्यायान्मा प्रमदः। सत्यान्न प्रमदितव्यम्। धर्मान्न प्रमदितव्यम्। कुशलान्न प्रमदितव्यम्। भूत्यै न प्रमदितव्यम्। स्वाध्याय–प्रवचनाभ्यां न प्रमदितव्यम्। देवपितृकार्याभ्यां न प्रमदितव्यम्। मातृदेवोभव। पितृदेवो भव। आचार्य देवोभव। अतिथि देवो भव। यानि अनवद्यानि कर्माणि तानि सेवितव्यानि नो इतराणि।

अथवा

प्रथमा – तथा (इति निष्क्रान्ता)
बालः – अनेनैव तावत् क्रीडयिष्यामि (इति तापसी विलोक्य हसति)
तापसी– भवतु, न मामयं गणयति (पार्श्वमवलोक्य)
कोऽत्र ऋषिकुमाराणाम् ? (राजानमवलोक्य)
भद्रमुख, एहि तावत्! मोचयानेन डिम्भलीलया
बाध्यमानं बाल मृगेन्द्रम्।
राजा– उपगम्य। (सस्मितम्) अयि भो महर्षिपुत्र।

CBSE BHINDER

प्रश्न संख्या 22 अद्योलिखित गद्यांशस्य सप्रसंग हिन्दी भाषयां अनुवादं करोतु – 4

तेन पुनः सैन्यशक्ति संग्रहकार्यम् आरब्धम्। महासैन्यं च रचयामास। तया सेनया च मुगलशासनं प्रति स्वातन्त्र्य युद्धं प्रारभत। स्वराज्यहस्तच्युतान् अनेकभागान् पुनः हस्तगतान् कृतवान्। तेषु मोही, गोगुन्दा, उदयपुरम् इत्यादयः मुख्याः आसन्। स्वराज्ये शान्तिं संस्थाप्य 'चावण्ड' नामकं स्थानं स्वराजधानीम् अकरोत्

अथवा

प्रथम भिल्ल : – हा भगवन्। अद्य कीदृशः समयः आगतः ?
प्रतापः अपि स्वदेशं परित्यज्य अन्यत्र प्रस्थितः अस्ति।
द्वितीय भिल्ल : – न जाने अस्य मेवाडदेशस्य भाग्ये किं लिखितम् अस्ति। हे दीनदयालो! परमेश्वर! त्वमपि अद्य इयान् निष्ठुरः कथं जातः!
तृतीय भिल्ल : – हा धिक्। वराकस्य समीपे न जीवन सामग्री न च युद्ध सामग्री एव विद्यते। मातृभूमेः दुर्दशां स्वचक्षुषा कथं द्रक्ष्याम : ? (रोदिति)

प्रश्न संख्या 23 अद्योलिखित पद्यांशस्य सप्रसंगं हिन्दी भाषायां अनुवादं करोतु – 4

गायन्ति देवाः किल गीतकानि
धन्यास्तु ते भारत भूमि भागे।
स्वर्गापवर्गास्पद मार्गभूते
भवन्ति भूयः पुरूषाः सुरत्वात्।।

अथवा

गावः प्रसन्नाः मनुजाः प्रसन्नाः
देवा प्रसन्नाः व्रतदानयज्ञैः।
किं नाम तद्यन्न मरौ समृद्धं।
विद्या–समृद्धो भवता विधेय :।।

(खण्ड–द)

प्रश्न 24 अद्योलिखितं गद्यांशं पठित्वा एतदाधारित प्रश्नानाम् उत्तराणि यथा निर्देशं लिखत – 5

मातृभूमिं प्रति प्रेम्णः, त्यागस्य, आत्मोत्सर्गस्य, सर्वस्वार्पणस्य च नैके समुज्ज्वलाः पृष्ठाः राजस्थानस्य इतिहासे मिलन्ति परन्तु 'रातीघाटी' नामकस्य युद्धस्य उल्लेख राजस्थानस्य इतिहासे लुप्त प्रायः वर्तते। बादशाह बाबर इत्यस्य पुत्रः (हुमायुँः इत्यस्य अनुजः) कामरान् बीकानेरस्य राजाराव जैतसी च–इत्यनयोः द्वयोःमध्यं बीकानेरे घटितं महत्त्युद्धं भारतीय शौर्यस्य गौरवशालिनी कथा अस्ति। अस्य युद्धस्य तिथि 26 ओक्टोबर 1534 ईस्वी इत्यस्ति। भारतं जेतुम् लाहोरात् आगतः कामरानः पलायितः। तस्य शिस्त्राणं (मुकुटम्) मध्ये मार्गं ''छोटड़िया'' ग्रामे पतितम्। अद्यापि तन्मुकुटम् तद्ग्रामे सुरक्षितम् अस्ति। अस्य ''रातिघाटी'' युद्धस्य किञ्चिद् विस्तृतं वर्णनं ''बीठसूजा'' इत्येनेन रचिते ''छन्द राव जैतसी रो'' इत्येस्मिन् ग्रन्थे वर्तते। अस्य च ग्रन्थस्य उद्धारं डॉ. एल.पी. टेस्सीटोरी अकरोत्।

प्रश्ना –1 अस्य अनुच्छेदस्य समीचीनं शीर्षक लिखतु। 1
2 रातीघाटी युद्धं कयोः द्वयोः मध्येऽभवत् ? 1
3 ''छन्दरावजैतसी रो'' इत्यस्य लेखकः कः ? 1
4 शिरस्त्राणं शब्दस्य किं अर्थम् ? 1
5 राती घाटी–युद्धं कुत्र कदा च घटितम् ? 1

GBEO BHINDER

अथवा

अस्माकं देशे षड् ऋतवः नवचेतना सञ्चरणाय समायान्ति। तत्रापि वर्षाकालं दृष्टवा सर्वे नन्दन्ति। अयं ग्रीष्मानन्तरं समायाति। वर्षाकाले आकाशे मेघाः आयान्ति। ते गर्जन्ति वर्षन्ति च। सौदामिन्यः स्फुरन्ति। सर्वत्र जलं भवति। वर्षाजलैः स्नाता वसुन्धरा मोदते। सर्वत्र हरीतिमा विभाति। वर्षाकाले मण्डूका रटन्ति। मयूराः नृत्यन्ति। वृक्षा पल्लविता भविन्त। निर्झराः मधुरं नदन्ति, नद्यः वेगेन वहन्ति। वर्षाकाले ग्रामे मार्गाः पंकमयाः भवन्ति। जलाशयाः कूपाः अपि पूर्णाः भवन्ति। कृषकाणां कृते वृष्टि एवं जीवनम् अस्ति।

1 अस्य गद्यांशस्य समुचित शीर्षकं लिखत। 1
2 कैः स्नाता वसुन्धरा भोदते। 1
3 केषां कृते वृष्टिः एव जीवनम् अस्ति ? 1
4 वर्षाकाले कुत्र मार्गाः पंकमयाः भवन्ति ? 1
5 अस्माकं दशे षड् ऋतवः किमर्थं समायान्ति ? 1

प्रश्न संख्या 25 वैदिक साहित्यं प्रमुखतया द्विविधम् अस्ति मन्त्ररूपः ब्राह्मण रूपश्च। मन्त्र समुदाय एव संहिता शब्देन व्यवह्यीयते। ब्राह्मण रूपः वेद भागः संहिता भागस्य व्याख्या रूपः विद्यते। ब्राह्मण भाग याग स्वरूप बोधकः अस्ति। एषः विभक्ति भवति– ब्राह्मणम्– आरण्यकम् उपनिषद् च यज्ञ स्वरूप प्रतिपादकः ब्राह्मणभागः। अरण्ये पठिताः यशस्य आध्यात्मिकरूपं विवेचयन्तः वेद भागः आरण्यकानि।

1 अस्य गद्यांशस्य समुचितं शीर्षकं लिखतु। 1
2 ब्राह्मणभागः कस्य बोधकः अस्ति ? 1
3 मन्त्र समुदायस्य अपरं नाम किम् अस्ति ? 1
4 यज्ञस्य आध्यात्मिकं रूपं के विवेचयन्ति ? 1
5 यज्ञः स्वरूप प्रतिपादकः के सन्ति ? 1

अथवा

परेषां प्राणिनामुकारः परोपकारोऽस्ति। परस्यहित सम्पादनं मनसा वाचा कर्मणा च अन्येषां हितानुष्ठानमेव परोपकारशब्देन गृह्यते। संसारे परोपकारः एवं सःगुणो विद्यते येन मनुष्येषु सुखस्य प्रतिष्ठा वर्तते। परोपकारेण हृदयं पवित्रं सरलं, सरसं, सदयं च भवति। सत्पुरूषा कदापि स्वार्थ पराः न भवन्ति। ते परेषां दुःखं स्वीयं दुःखंमत्वा तन्नाशाय यतन्ते। सज्जनाः परोपकारेण एवं प्रसन्नाः भवन्ति।

1 अस्य गद्यांशस्य समुचितं शीर्षकं लिखतु। 1
2 परोपकारः कः अस्ति ? 1
3 परोपकारेण हृदयं कीदृशं भवति ? 1
4 सज्जनाः केन प्रसन्नाः भवन्ति ? 1
5 सत्पुरूषाः कदापि किं न भवन्ति ? 1

(खण्ड–य)

प्रश्न संख्या 26 भवान् राजकीय–उच्च–माध्यमिक–विद्यालय–सोमपुरस्य दशमकक्षायाः विद्यार्थी सुरेशः। भवतः पिता अतीव निर्धनः अस्ति। स्वस्य प्रधानाचार्याय शुल्कमुक्त्यर्थम् एकं प्रार्थनापत्रं लिखतु। 6

अथवा

भवान् गोविन्दः। स्वकीयं मित्रं राजेन्द्रं प्रति स्वविद्यालयस्य वार्षिकोत्सवविषये अद्योलिखितपत्रं मंजूषापदसहायतया पूरयित्वा लिखतु।

CBEO BHINDER

(परिवारे, वार्षिकोत्सवस्य, पत्रोत्तरं, स्वकरकमलेन, कुशलताम्, विविधाः, स्वीकृतवान्, पुरस्कारम्)
शैलपुरतः
दिनांक :– 17.12.2020
प्रियमित्रं राजेन्द्र।
नमस्ते।
अत्र अहं कुशलं, भवतः .... कामये। फरवरी मासे पच्चमे दिनांके मम विद्यालये . ... आयोजनम् अभवत्। आस्मिन् दिवसे .... प्रतियोगिताः अभवन्। अहमपि धावनप्रतियोगितायां, वादविवादप्रतियोगितायां च भाग ....। पुरस्कारवितरणसमारोहे अस्माकं क्षेत्रस्य विधायकमहोदयः .... परुस्कारवितरणं कृतवान्। अहमपि .... प्राप्तवान्।
अस्तु .... सर्वेभ्यः यथायोग्यं नमस्काराः, ... शीघ्रमेव प्रेषणीयम्।

भवतः मित्रम्
गोविन्दः

प्रश्न 27 मंजूषायाः उपयुक्तपदानि गृहीत्वा पितापुत्रयोः मध्ये योगदिवसविषये संवादं पूरयतु। 6
(कुर्वन्ति, आगच्छ, जूनमासस्य, कार्यक्रमः, शक्नोमि, अस्माकम्, योगदिवसे, अन्तराष्ट्रियदिवसः)

पुत्र– भोः पितः। .... 29 दिनांके कः दिवसः भवति ?
पिता – अरे। तस्मिन् दिने तु .... भवति।
पुत्रः– योगदिवसे के .... भवन्ति ?
पिता– .... विश्वेजनाः प्रणायामं व्यायामं च कुर्वन्ति।
पुत्र– योगेन .... स्वास्थ्यं सम्यक् भवति वा ?
पिता– आम्। ये योगं .... ते रूग्णाः न भवति।
पुत्र – तर्हि अहम् अपि योगं कर्तं .... वा ?
पिता– किमर्थं न, ... आवां योगं करवाव।

अथवा

मंजुषायाः उपयुक्त पदानि गृहीत्वा अद्योलिखितं ''मातापुत्रयोः'' संवादे पूरयत !
(मंजूषा – नैव, दीपावली, स्वयमेव, स्वयसि, तिमिराच्छन्नं, सन्ध्यासमयः, तान्, अत्रानय, दीपिकाः, स्वस्ति।)
पुत्रः– मातः किं त्वमद्य पक्वान्नं मिष्ठान्नं च .... ?
माता– पुत्र किं त्वं न जानासि यत् अद्य .... उत्सवः अस्ति ?
पुत्रः – .... तु। कथय, दीपमालिकायाः उत्सवः कीदृशः भवति ?
माता– अस्तु, त्वं .... ज्ञास्यसि। अधुना .... सञ्जातः नभः च .... अस्ति ?
पुत्रः – ततः किम् ?
माता– गृहे .... सन्ति। त्वं तान् ....। अहं तान् प्रज्वालयामि
पुत्रः – यदाज्ञापयति माता।
माता – स्वस्ति अस्तु।

CBEO BHINDER

प्रश्न संख्या 28 अद्योलिखित वाक्येषु केषांचन षड़ वाक्यानां संस्कृतभाषया अनुवादं करोतु। 1+1+1+1+1+1 = 6

1 विद्या विनम्रता प्रदान करती है।
2 जननी और जन्मभूमि स्वर्ग से भी महान है।
3 विपत्ति के समय दोषारोपण करना ही कायरपुरूष का लक्षण है।
4 कृष्ण के चारों ओर बालक है।
5 हम सब नाटक देखते है।
6 राजेश महेश का मित्र है।
7 मोहन वाराणसी जाता है।
8 घोडा घास खाता है।
9 विद्यालय में अध्यापक है।
10 राधा भोजन पकाती है।
11 राम कक्षा में पढ़ता है।
12 हम दोनों कहाँ जाते है।

CBEO BHINDER